

I.
České země v pravěku
Martin Gojda

I. ČESKÉ ZEMĚ V PRAVĚKU

PROCES OSÍDLOVÁNÍ

Skutečnost, že české země patří k evropským regionům s nejrozmanitějšími krajinnými typy, se odráží v odlišné intenzitě pradávného i soudobého osídlení v jednotlivých oblastech tohoto historického celku v srdci Evropy. Člověk své životní prostředí utvářel po dlouhá tisíciletí, a chtěl-li přežít, musel se mu nejdříve přizpůsobovat. Měl-li však rozvíjet svoji kulturu, která je faktorem odlišujícím lidský rod od všech ostatních živočichů, musel si toto prostředí interpretovat, začleňovat jeho složky do svého myšlenkového světa a využívat je k uspokojování svých praktických a duchovních potřeb. Nespočet generací vytrvale proměňovalo člověkem nedotčenou přírodu do podoby, která se nazývá kulturní krajina.

Proces osídlování českých zemí – Čech, Moravy a Slezska – výrazně obohatil rozmanité přírodní krajiny, jimiž území současné České republiky oplývá, o kulturní rozměr, který odráží praktický, duchovní a estetický vztah jedince a společnosti k prostředí, v němž žije. Sledovat pravěké a raně historické osídlení českých zemí znamená zkoumat, jak se ze starého sídelního území úrodných nížin – z Polabí, dolního Povltaví, Poohří a Pojizeří a z moravských úvalů – šířila lidská sídla do prostředí s méně příznivými podmínkami k životu, do vyšších poloh s méně úrodnou půdou a s horšími klimatickými poměry. Kolonizace – postup a trvalé osídlování těchto poloh – nebyla přitom, zejména v prehistorii, vždy přímočarým procesem. Naopak, z některých období pravěku českých zemí je doloženo osídlení pouze či převážně v regionech, které z hlediska přírodních podmínek nepatří k nejatraktivnějším. To ukazuje na skutečnost, že přírodní podmínky nikdy nebyly jediným činitelem, který hrál v sídelní strategii pravěkých populací určující roli. Ani výraznější změny např. klimatu a hydrologických poměrů nikdy samy o sobě nevyvolaly totální změny v sídelním obrazu. Odpověď tehdejších lidí byla vždy reakcí lidských společenství (komunit), a tudíž odpovědí kulturně sociální, nikoli slepě adaptační.

SÍDELNĚ HISTORICKÉ ZÓNY

Téměř na celém území Evropy včetně České republiky se krajina člení na dva základní georeliéfní typy. První z nich – nížina – vždy byl a dodnes je nejvyhledávanějším typem přírodního prostředí, v němž člověk zakládal svá sídla. V podmínkách mírného klimatického pásma, v němž se nachází většina evropských zemí včetně České republiky, jsou nížiny obvykle protkány poměrně hustou sítí vodních toků a díky charakteru půdního pokryvu, malé nadmořské výšce, vyrovnaným teplotám a příznivým srážkovým poměrům jsou velmi úrodné. Pro svůj plochý až mírně zvlněný reliéf jsou navíc lehce dostupné (pohyb člověka v nich není omezován) a nadmíru vhodné pro orné i pastevní zemědělství. Druhým základním georeliéfním typem je vysočina, území v nadmořské výšce nad 250–300 metrů se zvlněným

I-1. Jeden z pravěkých sídelních areálů na Podřipsku, jehož komponenty – odpadní/zásobní jámy (projevující se na snímku jako body), velké čtvercové příkopové ohrazení (vlevo nahoře) a řada malých pravouhlných objektů (na ty kvůli jejich menšímu rozlišení ukazují šipky), malý kruhový příkop (vpravo dole) – byly objeveny díky letecké prospekci

až výrazně členitým terénem. Tento typ v sobě zahrnuje pestrou škálu oblastí, lišících se od sebe relativní výškovou členitostí, od pahorkatin přes vrchoviny, hornatiny až po velehornatiny.

Tím, jak pravěké a později také středověké populace zaujímal v českých zemích prostor jednotlivých přirozených krajinných typů, docházelo v původním vzhledu těchto krajín k trvalým či přinejmenším dlouhodobým změnám. Tak se postupně začaly namísto přirozených zón vytvářet tzv. sídelně historické zóny. První z těchto zón zaujímá prostředí nížin, resp. povodí (větších) řek, nejčastěji na jejich středním a zejména dolním toku a v nadmořské výšce do 300 metrů. V odborných pracích

I-2. Dlouhé výkopy vedené napříč krajinou, do nichž jsou pokládány produktovody, jsou jedinečnou sondou do sídelní historie krajiny a přináší velké množství informací o charakteru, hustotě a struktuře pravěkého a raně historického osídlení prostoru, jímž tyto rýhy procházejí. Jsou proto důležitým zdrojem pro tvorbu archeologických map

bývá tato zóna českých zemí často označována termínem staré sídelní území. Většinou se jedná o plochá široká údolí rozprostírající se na lehkých písčítých a středně těžkých sprašových půdách. V pravěku se v takovémto prostředí koncentrovalo osídlení, zde byly zakládány sídelní areály. Vlastní osady (vesnice) bývaly umístěny v blízkosti vodního zdroje (hlavní řeka nebo její přítok, potok, pramenná pánev). Archeologie dokládá v této první sídelně historické zóně dlouhodobou až trvalou – kontinuální – existenci sídelních areálů obývaných lidmi od neolitu po raně historické období.

Druhou sídelně historickou zónou je oblast s větší členitostí terénu a s výraznějším profilem reliéfu, umístěná v nadmořské výšce nad vrstevnicí 250–300 metrů, kterou lze nazvat zónou pahorkatin. Právě tato zóna pokrývá největší plochu českých zemí – převážně jako parovina. I když v posledních letech nejen v České republice přibývají doklady o pravěkých a raně středověkých sídelních aktivitách v této zóně, obecně vzato osídlení zde není tak husté a nemá takovou kontinuitu, jako je tomu v zóně nížin. Údolní dna s výskytem osídlených míst mohou být umístěna prakticky ve stejné nadmořské výšce, jako je tomu u osad starého sídelního území, ale svahy kopců, které se v této zóně rozptýleně či na větší ploše nacházejí, jsou strmější a dosahují větší nadmořské výšky (až 500 metrů). Vrcholové partie nejvyšších kopců pak dosahují ojediněle do výšky kolem 600 metrů nad mořem. Zatímco pole jsou většinou zakládána a obhospodařována v nižších partiích tohoto prostředí, k pastvě dobytka či ovcí se využívají svažité stráně kopcovité krajiny.

Další zónu z pohledu sídelní historie zaujímá oblast, která začala být trvaleji osídlována až v období vrcholného a pozdního středověku (13.–15. století). Například ve střední a východní části evropské pevniny je kolonizace této zóny a proměna podoby její krajiny typicky spojená s činností zkušených kolonizátorů přicházejících z ciziny do zemí, kde společenské a demografické příčiny vytvářejí tlak na rozšiřování sídelní oikumeny do oblastí přesahujících tradiční staré sídelní území. Tato třetí sídelní zóna je charakterizována podobně jako druhá zóna, ale je umístěna ve větší nadmořské výšce (údolní dna a rozsáhlejší náhorní plošiny 500–600 metrů n. m., vrcholové části až 800 metrů n. m.). V podstatě se jedná o území, které tvoří podhůří rozsáhlejších a vyšších horských masívů – například Podkrkonoší, Podkrušnohoří či Pošumaví –, a o některá vnitrozemská pásma, jako Českomoravskou vrchovinu či Brdy. Sídelní jednotkou, která kolonizaci této zóny charakterizuje, je lesní lánová ves se záhumníkovou plužinou. S pravěkým osídlením v této zóně se ještě nedávna prakticky nepočítalo, byly však odtud známy doklady zejména pohřebních (eventuálně kultovních) aktivit a předpokládalo se, že trvalé sídlení zde mělo naprosto sporadický až epizodický charakter a že tyto polohy bývaly nanejvýš křížovány cestami nadregionálního a dálkového významu. Pozoruhodné výsledky dosažené povrchovými průzkumy a záchrannými archeologickými akcemi v některých částech Čech však ukazují, že i tato sídelně historická zóna bývala v pravěku – zejména mladším (pozdní doba bronzová – doba železná) – kolonizována v mnohem větším rozsahu, než byli odborníci ochotni připustit. V některých oblastech druhé a třetí sídelní zóny je doloženo poměrně intenzivní osídlení v mezolitu (střední doba kamenná).

Poslední sídelně historickou zónou je oblast nejvyšších poloh, v průměrných středoevropských podmínkách ve výšce nad 800 metrů n. m. a s velkým převýšením okolního terénu. Tato oblast bývala v pravěku využívána ojedinele, komunikačně vhodné přirozené průsmyky mohly sloužit – a ve středověku nepochybně sloužily – jako spojnice dálkových cest, které vedly obchodními středisky napojenými na transevropskou komunikační síť. Ve střední a východní části Evropy bývala tato oblast osídlována v pozdním středověku, převážně však až v novověku, zejména od konce 17. a v průběhu 18. století. V těchto vyšších polohách byly zakládány především malé dřevařské osady a sklářské hutě, v některých regionech také hornická sídliště. Například ve vrcholových partiích české části Šumavy, ve výškách kolem 800–900 metrů n. m. (ojediněle i výše), se dokonce zakládala pole a pěstovalo se na nich obilí, brambory a mák. Charakteristickým rysem některých horských oblastí (např. Krkonoš) byla v novověku takzvaná transhumace, sezónní pastva dobytka na horských loukách, tedy pastvišťích odlehlých od údolních osad (též tzv. salašnictví či budní hospodářství).

Není třeba zdůrazňovat, že uvedené členění sídelních zón je do jisté míry schematické, ale pro získání obecné představy má

smysl. Česká kotlina je přímo ukázkovým územím umožňujícím takto členit sídelně historické zóny. Ani na jejím území by však nebylo možné jednoduše vést soustředné kruhy vymezující ostré hranice těchto zón od přibližného středu země k horským masívům, které ji obklopují na jejím okraji. Čechy jsou místem rozmanitých krajinných typů s tolika místními zvláštnostmi, že jejich přesné zařazení do uvedených zón často na lokální úrovni neplatí.

CESTY ZA ODHALOVÁNÍM PRAVĚKÉ KRAJINY A SÍDEL

Současný stav poznání procesu pravěkého a raně historického osídlování českých zemí je výsledkem mnoho desetiletí trvajícího shromažďování archeologických pramenů, jejich mapování a vyhodnocování. Podílely se na něm celé generace českých a moravských badatelů – profesionálů i amatérů. Bez jejich terénních výzkumů (od sedmdesátých let 20. století převážně a dnes téměř výlučně předstihových a záchranných, tedy takových, které jsou vynuceny stavebními zásahy do krajiny) a pilného shromažďování památek by v současné době obraz pravěkého osídlení českých zemí nebylo možné zmapovat a stanovit jeho rozsah a proměny.

I-4. Nejvíce nových nálezů (a z nich získávaných informací o životě lidí v pravěku) přináší současné archeologii výzkumy prováděné v předstihu výstavby dálničních tahů a silničních obchvatů měst. Na leteckém snímku z roku 2008 dobře vyniká začíštěná linie pásu budoucího obchvatu Kolína, jehož archeologický výzkum odhalil obrovské množství dat o pradávce minulosti tohoto kraje. Mimo jiné vedl k odhalení tří neolitických rondelů, z nichž jeden je velmi dobře patrný na této fotografii (tmavá okrouhlá linie vlevo)

Je to v první řadě archeologie, již náleží úkol poznávat sídelní procesy v oněch časech, kdy lidé neznali písmo. Jednou z nejvýraznějších proměn tohoto oboru je nárůst výzkumů vedených nedestruktivními postupy. Metody nedestruktivní archeologie výrazně obohacují poznání sídelních zón v pravěku o počtu a velikosti sídelních areálů. Zatímco dříve byly tyto metody považovány za pouhé doplňkové postupy předcházející skutečnému výzkumu výkopem (odkryvem, exkavací), dnes je tato součást poznávacího procesu pravěku a rané historie uznávanou a do velké míry nezávislou disciplínou řešící otázky, na něž by tradiční postupy stěží hledaly odpověď. Právě díky těmto postupům terénního výzkumu došli archeologové v posledních letech k důležitému poznání, že archeologické stopy sídelních aktivit nejsou v prostoru rozmístěny v podobě jednotlivých nálezů (lokalit), ale kontinuálně, že v sídelních zónách jsou rozprostřeny prakticky všude. Prostor mezi výraznými koncentracemi archeologických pramenů (artefaktů a ekofaktů), tedy mezi tzv.

I-3. Archeologický terénní výzkum výkopem (exkavací, odkryvem) je stále nenahraditelnou složkou v procesu poznání pravěké minulosti a proměn tvárnosti naší země. Naprostá většina těchto výzkumů je však v současnosti prováděna na místech, která jsou ohrožena stavebními aktivitami, a výkopy tak mají charakter předstihových a záchranných akcí. Stále výrazněji jsou archeologické památky ukryté pod povrchem země ohrožovány nelegálními zásahy hledačů cenných předmětů, kteří ke své činnosti používají detektory kovů

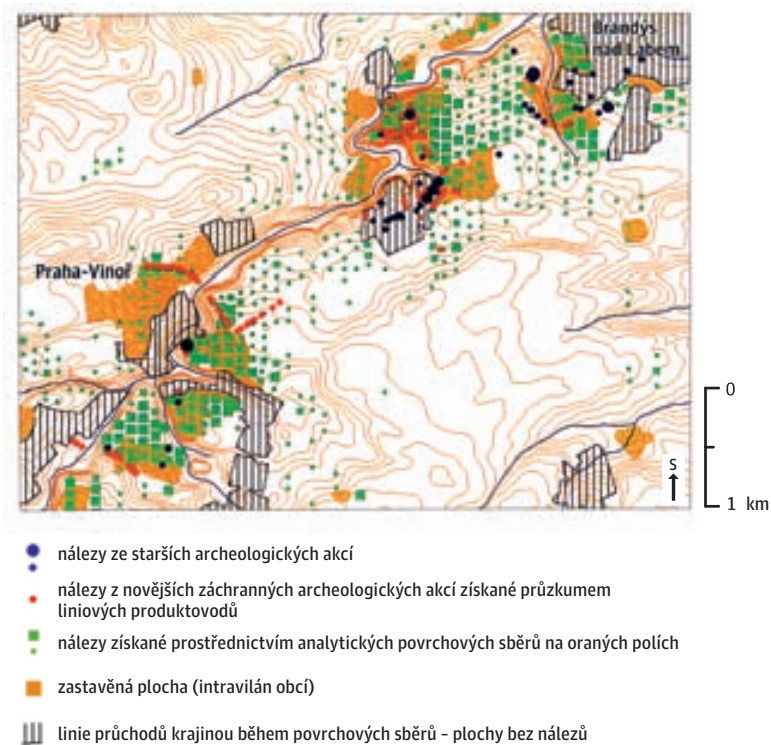
I-5. Analytický povrchový průzkum v praxi: sběrači (v tomto případě studenti archeologie Západočeské univerzity v Plzni) vyměřují síť průchodů pro provedení detailního průzkumu sběrem na ploše výrazné terasy poblíž legendárního Řípu, kde byly pomocí leteckého průzkumu odhaleny stovky jam a velké příkopové ohrazení pravěkého původu (viz letecký snímek na předchozí straně). Právě výsledky této průzkumné kampaně datují sídelní aktivity v tomto prostoru převážně do mladší doby bronzové

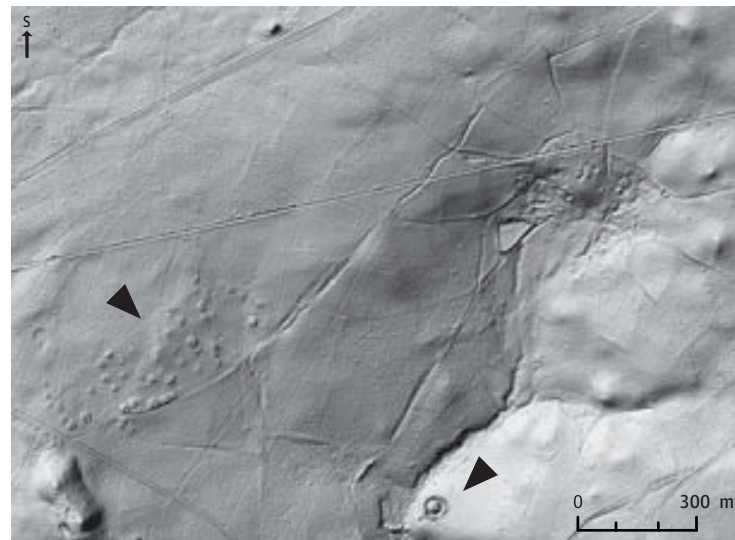
nalezišti, považovaný původně za prázdný, vykazuje všudypřítomné známky více či méně rozsáhlé sídelní aktivity našich předků. Potvrzují se tak slova anglického historika Frederica Williama Maitlanda, který před více než sto lety označil krajinu za „kouzelný palimpsest, zápisník historie, v němž se napsaná slova překrývají, ale přesto mohou být rozluštna“.

Z metod, které k těmto poznatkům archeologie dovedly, mají největší zásluhu dálkový průzkum (zejména obor označovaný jako letecká archeologie) a povrchový výzkum. Je to proto, že jejich prostřednictvím lze získávat informace o osídlení na mnohem větším prostoru, než na jaký omezovala své výzkumy tradiční archeologie. Zásadní zvýšení podílu těchto postupů v posledních zhruba třech desetiletích v evropských projektech tzv. krajinné archeologie přineslo informace, které přiblížily poznání procesů, jimiž se ubíralo pravěké osídlení a které umožňují testovat modely sídelní struktury. Je jisté potěšující, že na rozvíjení nedestruktivních metod výzkumu se v evropském kontextu výrazným způsobem podílejí také čeští archeologové.

Důvodů oné stále zřetelnější snahy orientovat poznávání zaniklých podob pradávných sídel a krajiny na nedestruktivní postupy je několik. Souvisejí jednak se základním směřováním

I-8. Dlouhodobá kontinuita pravěkých sídelních areálů se projevuje v plošně rozsáhlých kumulacích artefaktů z různých období pravěku rozptýlených na povrchu terénu (resp. oraných ploch), které odrážejí situaci pod zemí a indikují existenci pravěkých obytných areálů (méně často jiných, např. výrobních, pohřebních či kultovních). Mapa je výsledkem sběrových kampaní v průběhu sedmi let

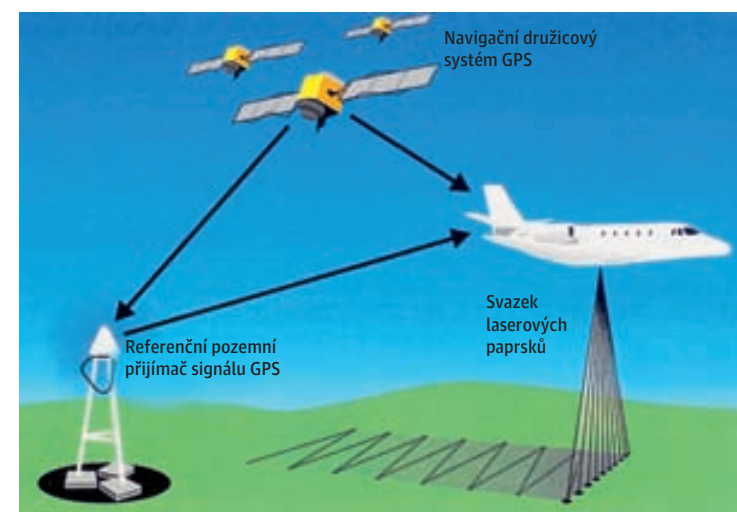

I-6. Tzv. Kozelské poleší východně od Štáhlav na Plzeňsku reprezentuje mimořádně dobře dochovaný příklad zaniklé kulturní krajiny, v níž můžeme dokumentovat stopy lidské činnosti od pravěku (mohylová pohřebiště) přes středověk (zaniklé vesnice a tvrze a hrad Lopata) až po novověk (zámek Kozel, rybníky, stopy těžby). Na tomto stínovaném výškopisném modelu reliéfu odvozeném z dat leteckého laserového skenování (provedeno v březnu 2010) je vidět pravěký mohylník (vlevo), zaniklou středověkou vesnici (v pravém horním sektoru) a kruhové tvrziště Javor (dole uprostřed). Projekt Potenciál archeologického výzkumu krajiny ČR prostřednictvím dálkového laserového 3D snímkování (LIDAR)

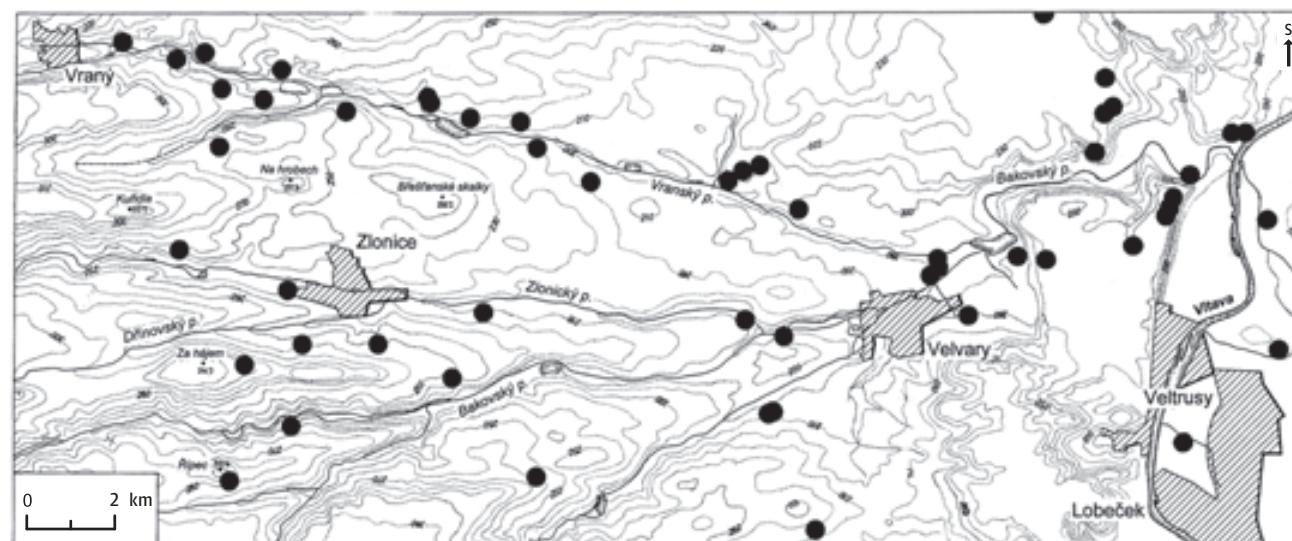
oboru tzv. environmentální archeologie. Tento obor vznikl jako výsledek rozsáhlé spolupráce archeologů a přírodovědců v posledních zhruba dvou desetiletích. Tato spolupráce přispěla zásadním způsobem k vytvoření obrazu české kulturní krajiny a jejích proměn. Tím, že paleobotanikové - především prostřednictvím zkoumání pylových zrnek konzervovaných ve vhodných půdních sedimentech - jsou schopni určit, které rostliny se v té které oblasti vyskytovaly, resp. jak se měnilo jejich druhové zastoupení v jednotlivých dějinných etapách, neolitem počínaje, je možné na základě těchto poznatků rekonstruovat rozsah odlesnění a celkový obraz vegetačního krytu krajiny. To pomáhá určit dynamiku osídlení, tedy střídání období, v nichž byla krajina intenzivně exploatována člověkem (fáze, kdy les byl na ústupu a krajina měla otevřený charakter), respektive v nichž osídlení bylo sporadické nebo žádné (fáze souvislejšího zalesnění). Výpovědi archeologických pramenů a informací získaných paleobotanickými postupy se často doplňují, ale jak ukazují poslední výzkumy, mohou se také rozcházet.

oboru, s otázkami, které si dříve archeologie nekladla a jejichž řešení považuje za důležité, a rovněž s bouřlivým rozvojem moderních technologií a počítačové podpory, jejichž praktické využití se archeologům přímo nabízí. Jde především o dálkový průzkum Země a o geografické informační systémy (GIS). Zásadní význam má skutečnost, že nedestruktivní výzkum je výrazně šetrnější k památkám než tradiční způsoby terénního výzkumu, které preferovaly exkavaci, tedy výzkum odkryvem. Proto by se terénní výzkum měl v první řadě zaměřovat na bezprostředně ohrožená místa a areály, které budou zničeny těžbou či stavebními zásahy, případně jsou opakovaně ničeny nelegálními vykradači (převážně detektoráři) našeho archeologického dědictví. Určitě není nadnesená představa, že právě nedestruktivní výzkum se časem stane prvořadou složkou archeologie - nepochybně alespoň v oblasti výzkumu tzv. neohrožených památek.

Vedle archeologie přispívá k poznání podoby pravěké a rané historické krajiny historická ekologie, především její součást paleobotanika, která se dnes řadí do dnes již široce pojetého

I-9. Schematické znázornění principu leteckého laserového skenování zemského povrchu

I-7. Krajina severně od Prahy (Velvarsko, Kralupsko) s vypopovanými lokalitami objevenými při leteckém průzkumu

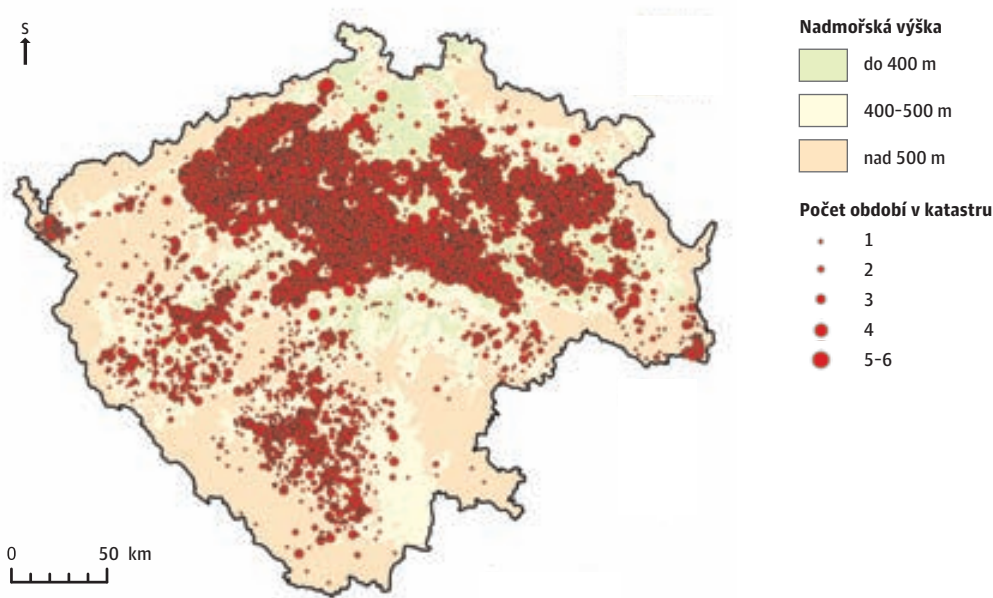
Vedle paleobotaniky je třeba zmínit ještě další disciplínu z oblasti environmentální archeologie. Tou je archeobotanika, která studuje rostlinné zbytky získané přímo z archeologických kontextů, tedy z objektů, které po sobě zanechal člověk (obydlí, jámy, příkopy, hroby apod.). Rozbor těchto rostlinných zbytků, především zuhelnatělého dřeva a obilných zrn, dává nahlédnout do jídelníčku tehdejších lidí a zjistit, co se pěstovalo v českých zemích na polích a jaké přirozeně se vyskytující plodiny využívali jejich obyvatelé jednak ke své výživě a k zimnímu dokrmování hospodářských zvířat, a jednak k dalším potřebám, které život v pravěku vyžadoval. Tak i archeobotanika nepřehlédnutelným podílem přispívá k celkovému poznání podob české krajiny v minulosti.

Rovněž historická kartografie přispívá k poznání pravěku v českých zemích. Nejstarší mapová díla – především první vojenské mapování z šedesátých až osmdesátých let 18. století – ukazují podobu krajiny v době, kdy ještě nebyla zasažena vlnou industrializace. I přes to, že podoba české krajiny má na tomto mapovém díle mnohem blíže k její podobě středověké než současné, jen těžko lze tento obraz krajiny vztahovat zpět do pravěku. Přirozené procesy – ovlivňované navíc člověkem, byť v pravěku v mnohem menší míře než později –, například půdní eroze a tekoucí voda, dokáží povrch terénu měnit velmi dynamicky nejen v dlouhodobé perspektivě tisíciletí, ale též v řádu staletí, desetiletí či v ještě kratších intervalech.

Pro pravěké osídlení mají staré mapy význam v tom, že informují například o komunikačních spojeních (cestách), která během posledních dvou staletí zanikla, protože novověké cesty do značné míry kopírovaly středověkou komunikační síť a ta alespoň v některých případech (dálková spojení) vycházela ze starší situace. Tyto mapy také ukazují například místa, kde se

I-10. Odebírání sedimentů za účelem určování pylových zrn, pomocí nichž lze stanovit vývoj a proměny krajiny (resp. jejího vegetačního krytu, který odráží rozsah a způsob obhospodařování krajiny člověkem) v daném místě. Výsledkem jsou tzv. pylové diagramy

I-11. Hustota pravěkých archeologických nalezišť v Čechách na základě Archeologické databáze Čech Archeologického ústavu AV ČR v Praze. Kromě paleolitu jsou zastoupena všechna období pravěku, mezolitem počínaje a dobou stěhování národů konče. Z celkového počtu katastrů (10 224) jsou nálezy – většinou na více než jedné lokalitě – evidovány v jedné třetině z nich

v nížinách nacházely písečné přesypy, přirozené vyvýšeniny v jinak ploché a periodicky zaplavované krajině, které pradávni předchůdci současných obyvatel vyhledávali a zakládali na nich svá sídla. Tyto písečné duny většinou již dávno zmizely vlivem dlouhodobě praktikované orby, ale díky těmto mapám je možné jejich polohu v terénu dohledat a příslušnými postupy se dopátrat jejich sídelní historie.

Cesty za poznáním pravěké krajiny České republiky jsou tedy velmi rozmanité. Lze říci, že prakticky v žádné jiné oblasti soudobé vědy nedošlo k tak rozsáhlému spojení společenských a přírodních věd jako v oblasti poznání historie kulturní krajiny – a to nejen pravěké, nýbrž i středověké a novověké.

CHRONOLOGIE PRAVĚKU ČESKÝCH ZEMÍ

(Nula v chronologickém schématu symbolizuje označení přelomu epochy před naším letopočtem a po něm – pozn. autora.)

paleolit – starší doba kamenná, 1 800 000 (?)–11 500 před současností

nejstarší paleolit (1 800 000–750 000 před současností)

starší paleolit (750 000–300 000 před současností)

střední paleolit (300 000–40 000 před současností)

mladý a pozdní paleolit (40 000–10 000 před současností)

mezolit – střední doba kamenná (8000–5500 př. n. l.)

neolit – mladší doba kamenná (5 500–4 300 př. n. l.)

eneolit (4300–2200 př. n. l.)

doba bronzová (2200–750 př. n. l.)

doba železná (750 př. n. l.–0)

doba římská a stěhování národů (0–550)

počátky slovanského osídlení (550–800)

Gojda, M.: *Archeologie krajiny*. Praha 2000; Kuna, M. a kol.: *Nedestruktivní archeologie*. Praha 2004; Beneš, J. – Pokorný, P. (eds.): *Bioarcheologie v České republice*. České Budějovice – Praha 2007; Kuna, M. a kol.: *Archeologie pravěkých Čech 1 – Pravěký svět a jeho poznání*. Praha 2007; Němec, J. – Pojer, F. (eds.): *Krajina v české republice*. Praha 2007; Sádlo, J. – Dreslerová, D. – Čilek, V. – Hájek, P. – Pokorný, P.: *Krajina a revoluce*. Praha 2008; Gojda, M. – Trefný, M. a kol.: *Archeologie krajiny pod Řípem*. Plzeň 2011; Gojda, M. – John, J.: *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*. Plzeň 2013; Pokorný, P.: *Neklidné časy. Kapitoly ze společných dějin přírody a lidí*. Praha 2011.

I.1 OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ V PALEOLITU (STARŠÍ DOBĚ KAMENNÉ; 1 800 000 [?]-10 000 PŘED SOUČASNOSTÍ)

Nejdávnější stopy osídlení člověka a jeho předchůdců na území České republiky pocházejí z období starších čtvrtohor (tzv. pleistocén, cca 2,5 milionu – 10 000 let před současností). Tato nejdelší etapa historie rodu Homo probíhala ve znamení klimaticky specifických podmínek tzv. doby ledové, kdy se střídala období drsných glaciálů s mnohem příznivějšími dobami meziledovými (interglaciály). V glaciálu převažovala v nížinách sprašová step s výrazně kontinentálním podnebím (velké roční i denní výkyvy teploty), řídká tajga a tundra. Ve vyšších polohách se klima blížilo dnešnímu podnebí alpínskému. V poslední době dosáhla značného pokroku zejména rekonstrukce podoby krajiny mladší a pozdní doby ledové, a to díky archeobotanickým (pylová zrnka, zuhelnatělé dřevo) a malakozoologickým (schránky měkkýšů) nálezům z kulturních vrstev sídlišť a z nepoškozených profilů svrchně pleistocénního stáří, které byly tvořeny rašelinou.

Z Berouna-Závodí pocházejí nejstarší doklady o existenci tvora z rodu Homo v českých zemích. Jedná se o nálezy odhalené při stavbě dálnice Praha – Plzeň, které pocházejí z povrchu sídelní plochy situované v inundaci někdejší Paleoberounky (cca 80 metrů nad dnešním tokem Berounky). Výzkumem této polohy se podařilo shromáždit kolekci kamenných nástrojů vyrobených z kvarcitových a křemenných valounů (primitivní pěstní klín, sekáče, drásadla, nože, otloukače), připisovaných druhu Homo erectus. Na základě paleomagnetického datování se jejich stáří klade do doby před zhruba 1 800 000 let. Některými odborníky je však antropogenní původ kamenných „artefaktů“ datovaných do tak vzdálených časů zpochybňován, přičemž nejstarší bezpečně zjištěné stopy po přítomnosti člověka jsou kladeny do doby o zhruba jeden milion let mladší.

Z hlediska vývoje člověka a jeho kultury lze starší dobu kamennou rozdělit na dvě epochy. První tvoří nejstarší (2 500 000–750 000 před současností), starší (750 000–300 000 před současností) a střední paleolit (300 000–40 000 před sou-

I.1-1. Vstupní portál jeskyně Kůlna u Sloupu (Moravský kras). Jedna z nejrozsáhleji prozkoumaných paleolitických jeskyní (stanic) s doklady opakovaného pobytu neandertálského člověka včetně jeho kosterních pozůstatků (střední paleolit) a s nálezy, které dokládají obývání této jeskyně člověkem moderního typu (mladý paleolit). Výplň jeskyně dosahovala hloubky až 10 metrů

časností), kdy v českých zemích probíhal poměrně pozvolný vývoj druhu Homo erectus (též Homo heidelbergensis, starší a část středního paleolitu), z něhož se ve středním paleolitu vyvinul Homo (sapiens) neanderthalensis – člověk neandertálský. Tyto předchůdce současného člověka charakterizuje vzpřímená chůze, znalost ohně a výroba rozmanitých forem kamenných nástrojů (pěstní klíny, úštěpy z předem připravených jader, retušované nástroje jako hroty, škrabadla a drásadla), lov a sběr plodů. Žili jak v otevřených táborech (Čechy – Přezletice u Prahy), tak v jeskyních či skalních převisech (Turské maštale v Českém krasu, Kůlna, Pekárna v Moravském krasu, Šipka u Štramberku).

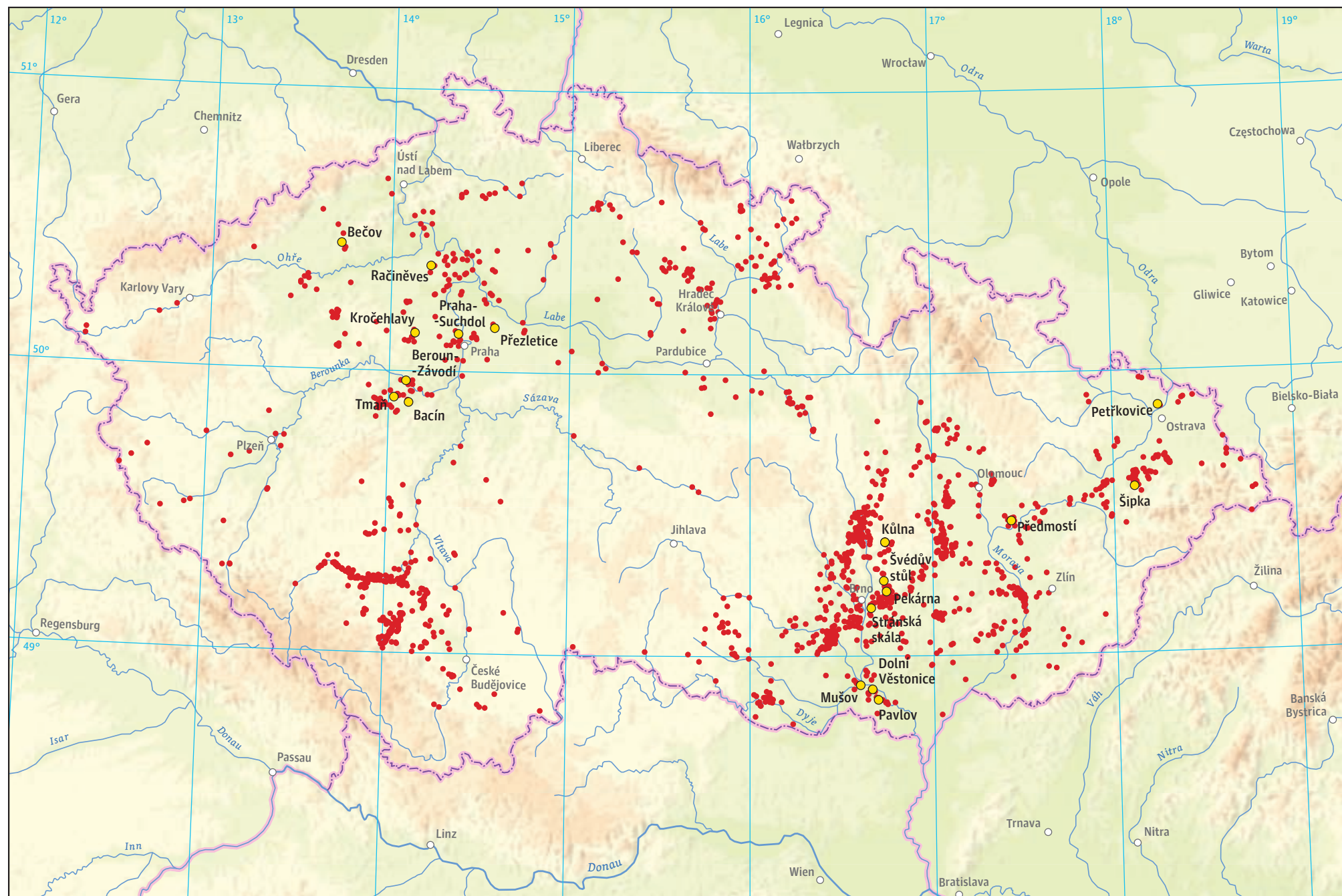
● významná archeologická lokalita

● archeologická lokalita

(data: Státní archeologický seznam – Národní památkový ústav)

0 100 km

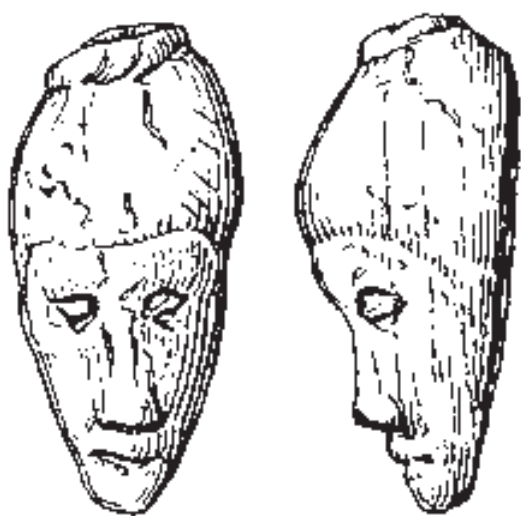
I.1 OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ V PALEOLITU (STARŠÍ DOBĚ KAMENNÉ; 1 800 000 [?]-10 000 PŘED SOUČASNOSTÍ)

Kromě kamenných artefaktů jsou stále častěji objevovány také nástroje z jiných materiálů (především z kosti) a doklady svědčící o rozvíjejícím se abstraktním myšlení (např. rytiny, kamenné plastiky). Tyto doklady se šíří zejména v mladších fázích dané epochy, v době vyspělých neandrtálců. S nimi jsou také spjaty nejstarší lidské pohřby, ukládané většinou do skalních dutin. Záměrné pohřbívání svědčí o pocitu sounáležitosti s předky a s minulostí vůbec a je důležitým mezníkem v procesu vývoje lidského vědomí – tímto aktem se lidský tvor definitivně vydělil z říše zvířat. Nepřítomnost milodarů či speciální úpravy pohřbů neandrtálců, indikující složitější kosmologické představy a s nimi související rituální chování, však ukazuje, že u nich tento proces ještě nebyl příliš rozvinut; označovat proto tento druh rodu Homo za nositele základního atributu plně vyspělé formy člověka současného typu – abstraktního myšlení – nelze.

Teprve na samém konci středního paleolitu se vynořil člověk moderního typu (*Homo sapiens sapiens*), jehož nástup otevřel epochu mladého a pozdního paleolitu (40 000–10 000 před současností). I když nejstarší moderní lidé žili před více než 150 000 lety (na Předním východě), z českých zemí pocházejí nálezy kosterních pozůstatků lidí s plně vyvinutými anatomickými znaky moderního člověka – svědčícími o dokončení jeho fyzického vývoje – až z této epochy. Zároveň probíhala relativně rychlá a rozsáhlá proměna duševního života našich přímých předchůdců. Odráží se v jejich kultuře, respektive v artefaktech a výtvarných dílech, která po sobě zanechali a která díky vhod-

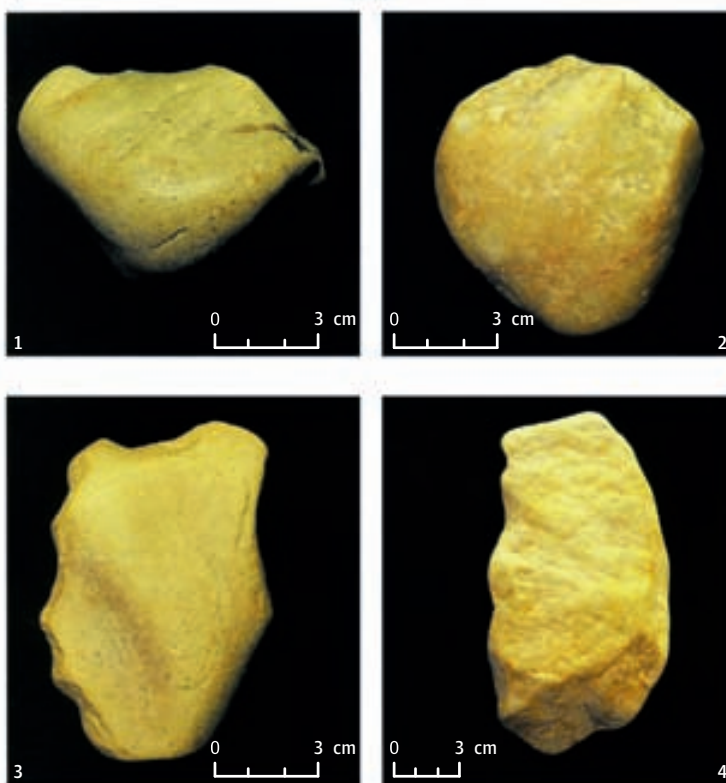

I.1-2. Dolní Věstonice, z mamutoviny vyřezaná hlavička ženy s realisticky ztvárněným obličejem a nápadně pokrivenými ústy

nému materiálu, z něhož byla zhotovena, anebo díky vhodnému prostředí, v němž byla uložena, zůstala uchována do současné doby. Proslulými památkami po mladopaleolitických lovcích se staly jeskynní malby, drobná umělecky zpracovaná plastika z vypálené hlíny ztvárňující lidské postavy (tzv. venuše – např. Dolní Věstonice, Pavlov, Petřkovice) a zvířata. Neméně poutavé jsou také scény vyryté do kostí zvířat (např. rytina z jeskyně Pekárna). Tvůrce těchto předmětů se živil lovem stádních zvířat (mamutů, v mladším období převážně sobů a koní), která lovil v tlupách pomocí dálkových zbraní vyráběných nyní ve velké míře z kostí a parohů. Sídli na poměrně velkých sídlištech (tzv. zimní a sezónní tábory), kde budoval více či méně rozsáhlá nakupení obytných jednotek (stavěných často z mamutích kostí), ohnišť a dalších objektů.

I.1-3. Dolní Věstonice, trojhrob odkrytý v roce 1986 v hloubce 5 metrů, jeden z nejvýznamnějších nálezů na této lokalitě. Mezi dvěma muži tělesně postižený jedinec (žena?). Podle všech známek zemřeli všichni tři nepřírozenou smrtí. V blízkosti lebek a v klíně ženy bylo rozptýlené okrové barvivo, pravděpodobný symbol života a jeho trvalé obnovy

I.1-4. Beroun-Závodí (dálnice), kamenná štípaná industrie: 1. sekáč, 2. otloukač, 3. drasadlo, 4. nůž

Již v době staršího paleolitu lze předpokládat teritoriální chování lidské tlupy. V Čechách sídlilo několik málo (1–4) loveckých komunit, jejichž životní prostor v blízkosti paleotoků Labe, Vltavy, Berounky a Ohře zaujímal území o poloměru 30–35 km. Otázkou je, kdy si tyto lidé začali své území interpretovat a utvářet si jakési mentální mapy s významnými místy a komunikacemi (stezkami), které opakovaně používali ke svým praktickým a rituálním potřebám. Každopádně výzkumy na Moravě naznačují, že k tomuto procesu došlo již u lovecko-sběračských společností mladšího paleolitu. Hierarchizace lokalit (velké – střední – malé) a jejich vnitřní členění se zdají být doloženy na příkladu gravettien/pavlovienu (30 000–20 000 před současností) v oblasti Pavlovských vrchů a Uherskohradištska. Z této doby pochází také mamutí kel s vyřezávaným geometrickým ornamentem, který je interpretován jako znázornění sídliště pavlovských lovců v prostředí meandrující řeky – tedy jako první zobrazení krajiny, resp. její mapa. Tehdejší sídla jsou koncentrována do údolí velkých řek, kde jsou pravidelně rozmístěny velké gravettské tábory (ve vzdálenosti 80–120 km od sebe), v polohách nad úrovní záplav a s výhledem na pohyby stád. Na konci doby ledové se Morava nadto stala významným středoevropským koridorem, komunikací v severojižním směru za zdroji kamenné suroviny a pravidelně migrujícími stády lovné zvěře.

ČECHY: VÝRAZNÝ POKROK VE VÝZKUMU STAROPALEOLITICKÉHO OSÍDLENÍ

Zatímco nejpozoruhodnější výsledky dosažené výzkumem starší doby kamenné na Moravě patří nepochybně období středního a (v globálním kontextu) zejména mladého paleolitu (viz níže), je to v první řadě starší paleolit, jehož poznání byla v rámci výzkumu starší doby kamenné v Čechách v posledních několika desetiletích věnována zvýšená pozornost. Díky několika systematicky vedeným výzkumným projektům a zejména v souvislosti s větším počtem předstihových a záchranných terénních odkryvů

I.1-5a. Pavlov, zakřivené kostěné destičky s rytou výzdobou, pravděpodobně čelenky

I.1-5b. Pavlov, rytina na mamutím klu, snad znázornění krajiny pod Pavlovskými vrchy (meandry Dyje, tábor, kopce v okolí) v podobě nejstarší „mapy“. Několik podobných artefaktů známe také z jiných evropských lokalit

bylo v Čechách – převážně v jejich střední části (Kladensko, Berounsko, Rakovnicko) a na Litoměřicku – objeveno a prozkoumáno několik sídlištních areálů s doklady nemovitých objektů a s velkým počtem nalezených kamenných artefaktů.

Jedním z nejsystematičtěji prozkoumaných a nejlépe poznávaných tábořišť staršího paleolitu v Čechách jsou Přezletice. Na této lokalitě, situované pár kilometrů severovýchodně od Prahy, byly na ploše asi 140 m² odhaleny pozůstatky jednak obydlí oválného půdorysu (vnitřní rozměr: 3 × 1,5–2 m), které bylo situováno na vrcholu buližnickové skalky, vyčnívající z ploché inundace Paleolabe, a jednak pozůstatky ohniště, umístěného před vstupem do příbytku. V celkem pěti identifikovaných horizontech (A1–A5) byly získány četné kamenné a kostěné nástroje a také pozůstatky savců, ptáků a ryb, které zde jako zdroj masa, tuku, kůže a kostí zužitkovali tehdejší lovci a rybáři. Podle složení kolekce kamenných artefaktů, v nichž nechyběly ani pěstní klíny, byla tato nejstarší fáze staršího paleolitu pojmenována jako přezleticien. Lokalita je datována pomocí paleomagnetické metody do období před 590–660 tisíci lety, podle jiných postupů do doby ještě starší – do samého počátečního stupně staršího paleolitu. Výzkumy na dalších lokalitách prokázaly, že nositelé této kultury osídlovaly krajiny s rozmanitou členitostí reliéfu, resp. polohy jak v nížinách, tak ve větších nadmořských výškách.

Vedle středočeských Přezletic byly nejrozsáhlejší výzkumy nejstarších staropaleolitických sídelních poloh vedeny na Mostecku, v krajině někdejší Paleoochře. Na katastru obce Bečov bylo

a Pavlov. Tyto figurky byly zhotoveny lidskou rukou v období mladopaleolitické kultury gravettien, která se v širší oblasti středního Podunají označuje podle eponymní lokality jako pavlovien. Z této doby pochází z Dolních Věstonic také nejstarší vypodobení lidského obličej, nesoucí výrazné stopy individualismu portrétované osoby. Je to známý realistický por-

I.1–7. Kamenná štípaná industrie (nože) z výzkumu v Přezleticích (starší paleolit)

0 5 cm

I.1–6. Kamenné základy staropaleolitického obydlí v Přezleticích (okr. Praha-východ)

na Písečném vrchu (v nadmořské výšce téměř 300 m; převýšení nad okolním terénem 50 m) zjištěno osídlení pod převisem, resp. pod křemencovou deskou, které bylo doloženo existencí tří vrstev s nálezy asi 250 kamenných nástrojů. Areál Písečného vrchu byl k osídlení využíván ještě intenzivněji ve středním paleolitu.

Vedle výše popsané lokality označované jako Bečov I-B je do staršího paleolitu datována také poloha Bečov II, která byla situována v odlišném typu přírodního prostředí, na břehu Paleoochře poblíž jejího soutoku s menším potokem. Na ploše 450 × 350 m bylo nalezeno velké množství kamenné industrie, která je kulturně zařaditelná do staršího acheuléenu; paleomagneticky je osídlení Bečova II datovatelné do samých počátků staršího paleolitu (0,7 milionu před současností).

Nejlépe prozkoumanou lokalitou mladší části staršího paleolitu je v Čechách Račiněves (jižní oblast Litoměřicka). Pocházejí odtud doklady tábora staropaleolitických lovců, kteří zde zpracovávali a tepelně upravovali úlovky velkých zvířat (mamut, nosorožec, bizon, jelen aj.). Dokládají to nálezy ohniště a sušících pecí. Na lokalitě, jejíž stáří je kladeno do doby před cca 0,4 milionu let, byly nalezeny převážně drobnotvaré kamenné nástroje.

MORAVA: PRVENSTVÍ MLADOPALEOLITICKÝCH LOKALIT
Světové prvenství v nejstarším výskytu keramických výrobků – zvířecích a lidských figurek, které sloužily k rozmanitým účelům včetně rituálních (mívají stopy záměrného poškozování) – patří proslulým jihomoravským lokalitám Dolní Věstonice

trét ženy s asymetricky zakřivenými ústy a vysokým čelem či pokrývkou hlavy, který byl vyřezán z mamutího klu.

Dále je třeba z uvedených nalezišť jmenovat unikátní objevy dokladů nejstarších textilií, jejichž otisky se zachovaly na hrudkách vypálené hlíny, a také nejstarší doklady broušení kamene, které se stalo základní technologií výroby kamenných nástrojů až v mladší době kamenné (neolitu).

Státní archeologický seznam, Národní památkový ústav; Archeologická databáze Čech, Archeologický ústav AV ČR; Sklenář, K.: *Za jeskynním člověkem. Neformální encyklopedie*. Praha 1984; Fridrich, J.: *Staropaleolitické osídlení Čech. Lower palaeolithic settlement of Bohemia*. Praha 1997; Svoboda, J.: *Čas lovců. Dějiny paleolitu, zvláště na Moravě*. Brno 1999; Svoboda, J. a kol.: *Paleolit Moravy a Slezska. Paleolithic of Moravia and Silesia*. Brno 2002; Soukup, V.: *Dějiny antropologie. (Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*. Praha 2004; Fridrich, J.: *Ecce Homo. Svět dávných lovců a sběračů*. Praha 2005; Oliva, M.: *Civilizace moravského paleolitu a mezolitu*. Brno 2005; Trinkaus, E. – Svoboda, J. (eds.): *Early Modern Human Evolution in Central Europe: The People of Dolní Věstonice and Pavlov*. Oxford 2006; Sýkorová, I.: *Počátky lidské kultury v Čechách. Živá archeologie 11*, 2010, s. 9–12. Vencel, S. a kol.: *Nejstarší osídlení jižních Čech*. Praha 2006; Vencel, S. – Fridrich, J.: *Archeologie pravěkých Čech. 2. Paleolit a mezolit*. Praha 2007; Šída, P. a kol.: *Lovci mamutů*. Praha 2007; Valoch, K.: *Industrie nejstaršího paleolitu v Evropě. Archeologické rozhledy 63*, 2011, s. 3–22.

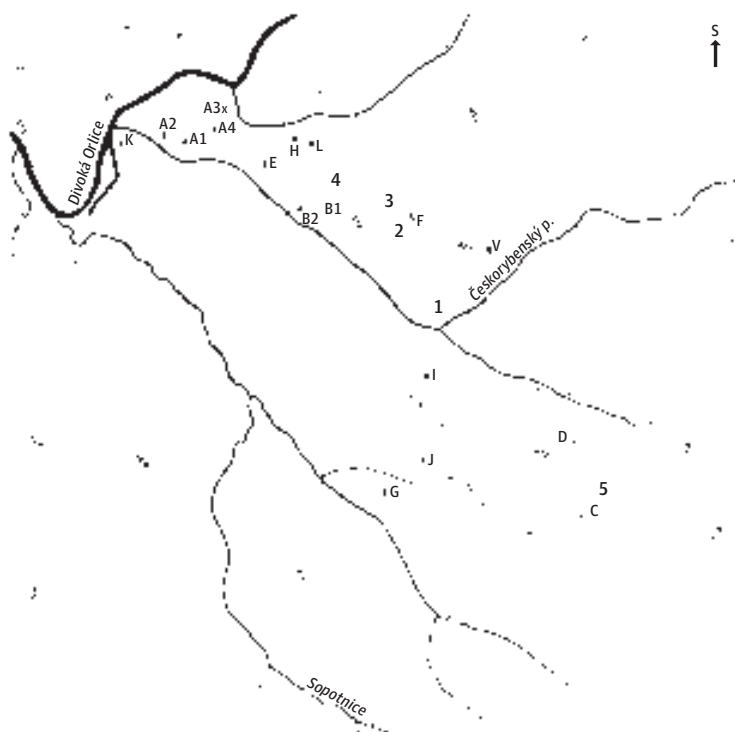
I.1–8. Bečov (okr. Most), rekonstrukce sídelního objektu pod skalním (křemencovým) převisem (nahore) a řez tímto objektem (dole)

I.2 OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ V MEZOLITU (STŘEDNÍ DOBĚ KAMENNÉ; 8000–5500 PŘ. N. L.; POSLEDNÍ LOVCI A SBĚRAČI)

Výzkumy posledních let výrazně posunuly představy o společnosti lovců a sběračů na samém počátku období, které se nazývá holocén (mladší čtvrtohory – geologická přítomnost). Tato doba tvoří důležitý předěl ve vývoji přírodního prostředí, což s sebou přináší velký tlak na zdejší populace, které se této relativně rychlé změně musejí aktivně přizpůsobovat.

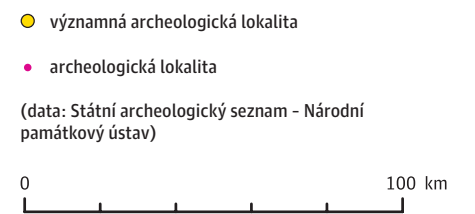
Před zhruba deseti tisíci lety skončila doba ledová, z Evropy definitivně (?) ustoupil ledovec a nastala výrazná změna klimatu směrem k oteplování a k růstu srážek. Důsledky této změny byly dalekosáhlé: v období boreálu (asi 8000 – 6500 př. n. l.) došlo k přeměně dosud převážně otevřené krajiny sprásové stepi (tundry) v prostředí, v němž postupně získal navrch les, zastoupený v prvních fázích borovicí, břízou a lískou. Zmenšování otevřených ploch a zalesňování krajiny vedlo také ke změně druhové skladby zvířat, která mohl člověk lovit. Vyvrcholení této změny se dostavilo kolem poloviny 7. tisíciletí př. n. l., kdy se nástupem tzv. atlantiku stalo evropské klima nejteplejším a nejvlhčím v celé své holocenní historii (včetně současnosti). Výrazně

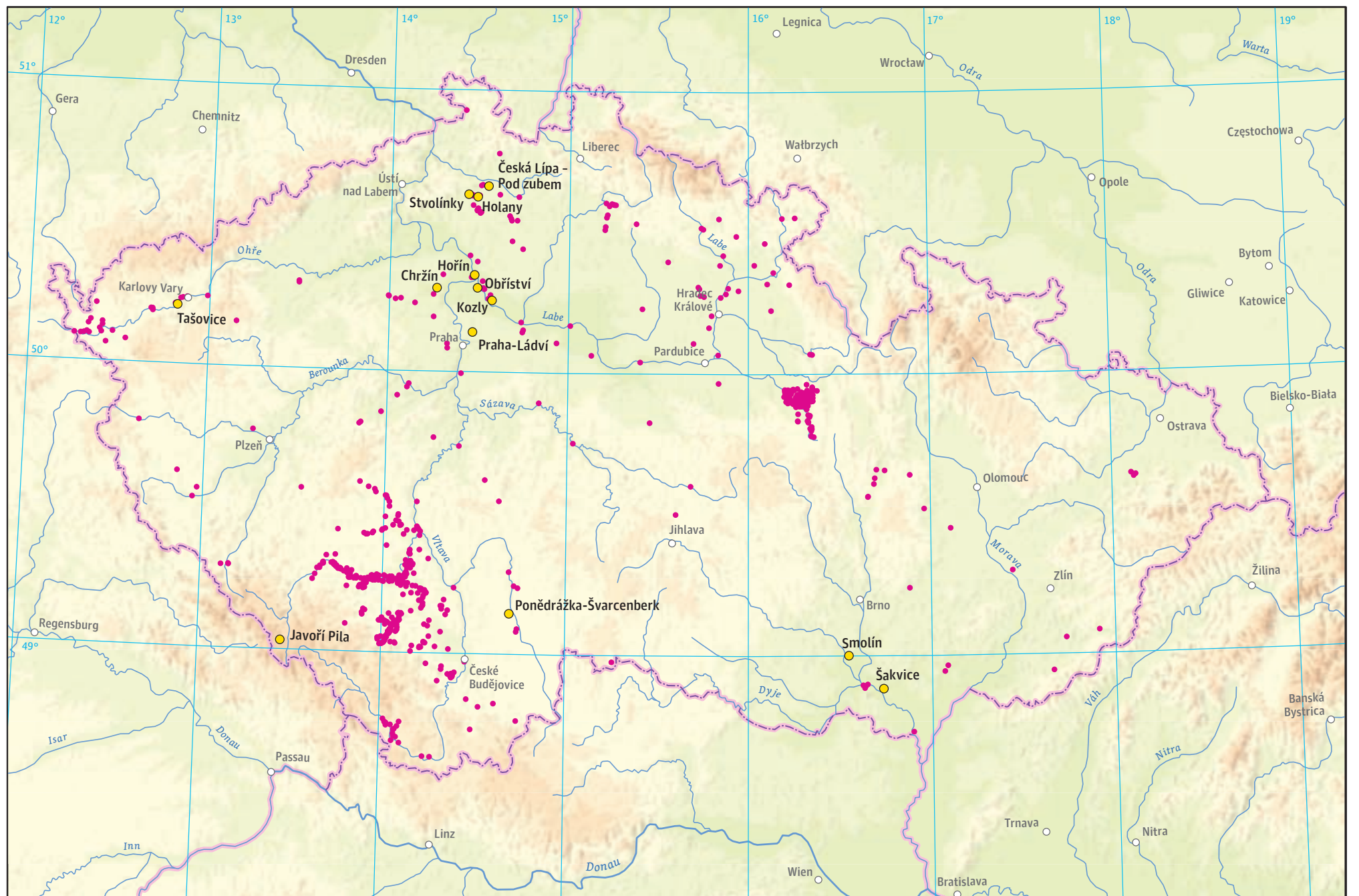
I.2-1. Areál s kumulací stop mezolitického osídlení na jižním svahu mělkého údolí přítoku Divoké Orlice. A-V: koncentrace nálezů, 1-5: jednotlivé nálezy

I.2-2. Výzkum ohniště na mezolitickém sídlišti v oblasti severočeských skalních pískovcových převisů, jejichž archeologickému poznání byla v nedávné době věnována systematická pozornost

I.2 OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ V MEZOLITU (STŘEDNÍ DOBĚ KAMENNÉ; 8000–5500 PŘ. N. L.; POSLEDNÍ LOVCI A SBĚRAČI)

se šířily listnaté lesy s převahou dubu a příměsí buku, javoru, jilmu a lípy a ubývalo přirozených bezlesých ploch.

Situaci, která s těmito změnami souvisela, se museli mezolitici aktivně přizpůsobovat. Nutná byla především změna strategie v oblasti získávání obživy. V souvislosti s vymizením velkých stád zvířat, která žila v otevřené krajině, a s nástupem lesních druhů (např. jelen, los, prase, kuna, bobr) skončil čas kolektivně organizovaného lovu a doba vyžadovala spíše dobře vycvičené individuální lovce používající převážně dálkové zbraně (luk), které se v mezolitu velmi rozšířily. K lovu byl také využíván pes, k jehož domestikaci však mohlo dojít již v paleolitu. Kromě savců a ptáků tvořily nemalou součást jejich stravy produkty vodních zdrojů – především četných jezer, řek a v severozápadní Evropě i moře (časté jsou odpadní hromady škeblí a rybích kostí) a doložena je i konzumace medu lesních včel. Mezolitici využívali hojně též rostlinnou stravu, především lískové ořechy, nedávno doložený bez černý, různé druhy peckovitých plodů a bobulovin apod. Uvažuje se dokonce o tom, že tehdejší lidé aktivně pracovali s prvními kulturami pěstovaných rostlin. V každém případě je archeologicky doloženo záměrné odlesňování krajiny vypalováním (jak dokládají kumulace uhlíků v půdních sedimentech) a předpokládá se i odstraňování lýka stromů, které vedlo k jejich uschnutí. Odlesňování mělo zřejmě pomoci udržovat biotopy nelesních druhů rostlin a zvěře a sloužilo také ke zlepšení viditelnosti např. v místech, odkud bylo možné pozorovat pohyb vysoké zvěře (doloženo v Anglii). Je tedy zřejmé, že v období mezolitu lze sledovat samotné počátky proměny přírodní krajiny do její kulturní podoby.

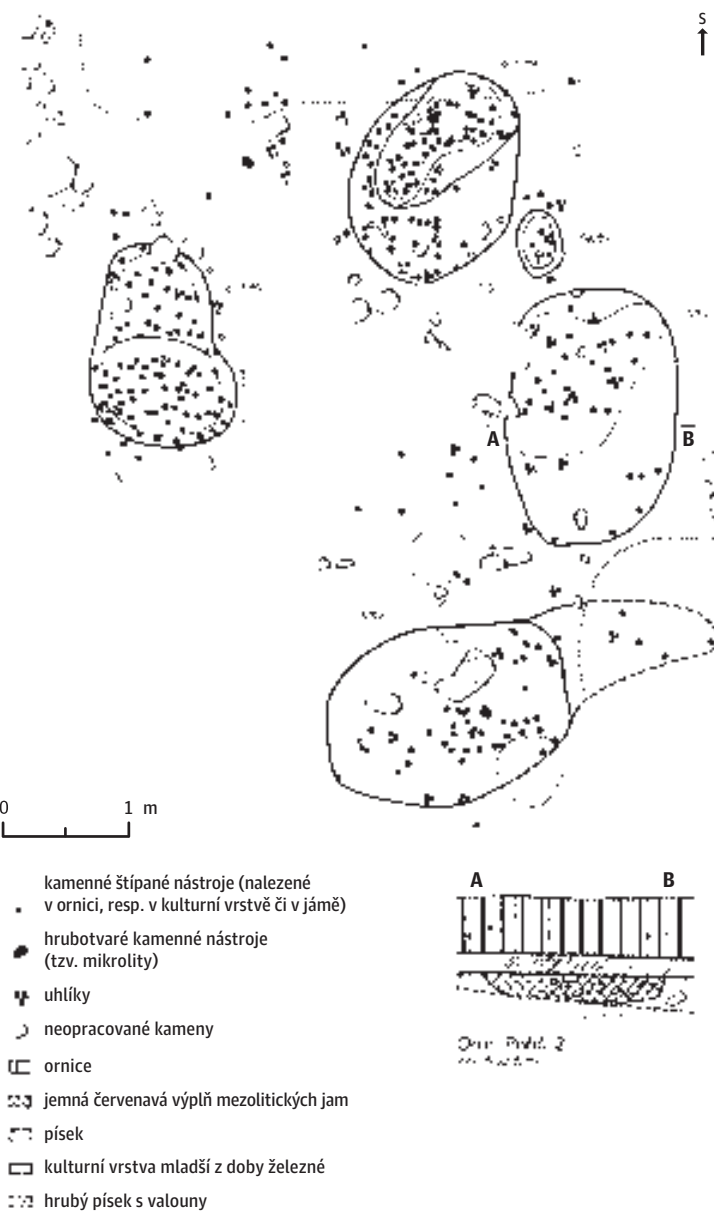
Na rozdíl od relativně početných tlup paleolitických lovců velkých zvířat žili mezolitici v malých komunitách, které kontrolovaly nevelké teritoriální jednotky. Archeologické výzkumy – jak sondáže pod povrch terénu, tak povrchové průzkumy – ukazují, že osídlení českých zemí v mezolitu bylo pravděpodobně mno-

I.2-3. Zahloubená chata se dvěma ohništi a soustavou kúlových jamek po obvodu odkrytá v polovině 20. století v Tašovicích na Karlovarsku

hem intenzivnější, než donedávna naznačovaly pouze ojedinělé doklady z tohoto období. Na rozdíl od mladších – zemědělských – populací (počínaje neolitem) jsou dnes jejich stopy doloženy ve většině krajinných (georeliéfních) typů. Sídliili jak v oblasti nížin tzv. starého sídelního území (nejúrodnějšími oblastmi bylo dolní Povltaví, např. Hořín; Polabí; Podyjí a Pomoraví, např. Smolín, Pohansko, Přibice), tak na území pahorkatin (Dokeská pahorkatina, Polomené hory), vrchovin (Děčínská, Bezděžská a Českomoravská vrchovina) i hornatin (Šumava). Velký počet nalezišť byl evidován nedávnými průzkumy jižních Čech, zejména Písecka a Strakonicka. Většinou jsou mezolitická sídliště doložena v blízkosti vodních zdrojů (řeky, potoky, zaniklá jezera a mokřady – Putim, Stvolínky, Holany) na písčinných sedimentech a přesypech, na výrazných místech s výhledem (vrch Ládví na severním okraji Prahy) a v oblastech písčinkových útvarů, kde systematické výzkumy prokázaly vazbu sídel na skalní převisy (region Českého Švýcarska na Děčínsku a Českolipsko – Stará skála, Dřevčice, Heřmánky). Sídelní nálezy sestávaly z mělce zahloubených chat, ohnišť a shluků štípaných nástrojů. Kromě malých jsou také známa sídliště rozlehlejší, u nichž je doloženo jejich opakované využívání (Chržín u Kladna).

Za jeden z nejvýznamnějších a potenciálně nejbohatších zdrojů ke studiu života ve střední době kamenné lze označit rozsáhlý areál zaniklého jezera, jehož existence byla před více než patnácti lety zjištěna na Třeboňsku pod hladinou současného rybníka Švarcenberk u obce Ponědražka. Zatímco původní výzkumná kampaň vedená přírodovědci a zaměřená na zjišťování svrchně geologických a klimatických poměrů doby, do níž bylo původní nížinné jezero na základě analýzy vzorků

I.2-4. Dolní Poříčí (okr. Strakonice). Jeden z novějších jihočeských výzkumů mezolitické osady. Na plánu jsou vidět půdorysy čtyř zahloubených objektů a profil jednoho z nich (obj. 5/89, vpravo dole)

několikametrových sedimentů datováno (pozdní glaciál, resp. 14.–9. tisíciletí př. n. l.), byla vedena poměrně intenzivně, jsou dosavadní archeologické výzkumy areálu pobřežní linie zaniklého jezera a jeho blízkého zázemí prozatím jen ojedinělé, resp. nesystematické. Přitom však již přinesly unikátní doklady z oblasti jak environmentálních dat (vypalování zdejších lesů a pobřežního rákosového porostu, výskyt rostlin, které mají blízký vztah k člověku), tak i hmotné kultury (kumulace štípaných pazourkových nástrojů, ohniště, zahloubené objekty, dřevěná pobřežní konstrukce, zlomky dřevěných artefaktů) o intenzivní exploataci zdejší krajiny rybáři, lovci a sběrači v období 9.–5. tisíciletí př. n. l., tedy prakticky v celém průběhu mezolitu a v době, kdy je jinde již doloženo osídlení nejstarších – neolitických – zemědělců.

V českých zemích téměř nejsou známy mezolitické pohřby (ojedinělé lidské zuby se našly při výzkumech severočeských skalních převisů), ale pohřebiště z tohoto období byla prozkoumána v jiných částech Evropy a z jejich existence je patrné, že ukládání nebožtíků se poprvé stalo trvalou součástí lidského života. Ani hmotné projevy rituálního chování se v nálezech na území České republiky zatím neprojevily, opět jsou ale známy odjinud (masky šamanů z lebek jelenů, rytiny linií, zvířat a lidí na kostěných/parohových předmětech). Je pravděpodobné, že existovaly i v domácím prostředí, pouze (zatím?) z různých důvodů nebyly nalezeny.

I.2-5. Provrtaný sekeromlat z parohu z Tetína u Berouna

LES A BEZLESÍ: VÝZNAM KLIMATICKÝCH POMĚRŮ A LIDSKÉHO IMPAKTU NA ODLESŇOVÁNÍ KRAJINY V MEZOLITU A NEOLITU

Činitelem, který se zásadním způsobem podílel na utváření minulých podob krajiny, je klima, tedy zjednodušeně řečeno průměrný stav počasí na konkrétním území, který je výsledkem srážkových a teplotních poměrů v dlouhodobém časovém horizontu. Primárně ovlivňoval tento činitel přírodní složku krajiny, z níž vycházel člověk při postupné transformaci svého životního prostředí do jeho finálního stupně – kulturní krajiny. Klimatické poměry jsou totiž základem skladby biotické složky přírodního prostředí, tedy společenstev rostlin a živočichů, které jsou na stabilitě klimatu závislé.

I.2 - 6. Skalní pískovcový převis s nálezy mezolitického stáří v údolí Brtnického potoka na Děčínsku

Do jisté míry to platí také o lidských komunitách, ale otázka závislosti člověka a projevů jeho kulturního vývoje na kontinuitě, resp. na pozvolných i náhlých výkyvech klimatu stojí v popředí vědeckého výzkumu velmi dlouho. Dnes je zřejmé, že díky své vysoké adaptabilitě a aktivnímu způsobu řešení problémů se pravěký člověk s nestabilitou přírodních, resp. klimatických procesů dokázal obvykle vyrovnat a jejich důsledky obrátit ve svůj prospěch. Toto konstatování plně platí pro epochu staršího a části středního holocénu, tedy pro období zhruba čtyř tisíciletí (8000–4000 př. n. l.) bezprostředně navazujícího na ústup ledovců na konci pleistocénu, resp. glaciálu – doby ledové.

Střední doba kamenná je první epochou pravěku, v níž se lidská společnost a kultura vyvíjejí v geologické přítomnosti – v holocénu. Ponechme stranou otázku, zda tento holocén je dobou poledovou, nebo pouze další dobou meziledovou a zdůrazněme, že zejména jeho první polovina probíhala ve znamení razantních klimatických změn, jejichž dynamika zásadním způsobem změnila tvářnost krajiny českých zemí. Do těchto přirozeně probíhajících procesů, vedoucích v prostředí evropského mírného klimatického pásma (v němž se nachází i Česká republika) nejprve k postupnému a nakonec k radikálnímu zalesňování původně otevřených krajiny, ale významným způsobem zasáhl člověk. Proces, jehož projevem je tento umělý zásah do přirozeně se utvářejících společenstev, zejména botanických, se obvykle označuje termínem neolitizace, případně neolitická revoluce.

V tradičních představách byli nejstarší neolitické osadníci konfrontováni s problémem neprostupného pralesa, který jim stál v cestě vedoucí k rozvoji zemědělství a trvale usedlého způsobu života. Mezolitické populace byly chápány jako potulné skupiny lovců, sběračů a rybářů, jejichž duševní schopnosti zaostávaly za schopnostmi neolitiků. V posledních letech však musíme tyto představy korigovat, výzkumy ukazují především na skutečnost, že to byl již mezolit, v jehož průběhu se lidé na některých místech pokoušeli manipulovat s vybranými druhy rostlin a využívat potenciál lesního prostředí ke svým – především subsistenčním – potřebám. Byli to tedy oni, kdo zahájili pozvolnou transformaci čistě přírodní krajiny do krajiny předkulturní, a otevřeli tak cestu k jejímu plnému zkulturnění postmezolitickými komunitami zemědělců, kteří toho dosáhli především pěstováním zemědělských plodin a chovem hospodářských zvířat. I přes umělou proměnu výrazně zalesněné krajiny staršího atlantiku do krajiny zemědělské zůstal les stejně významnou součástí životního prostředí: bez jeho potenciálu by se populace mladšího pravěku neobešly. Jak bezlesí, tak i les byly proto v této etapě pravěkého vývoje lidské společnosti záměrně, tedy uměle udržovanými součástmi krajiny (blíže k tomu v kapitole I.3).

Státní archeologický seznam, Národní památkový ústav; Archeologická databáze Čech, Archeologický ústav AV ČR; Sklenář, K.: *Hořín III. Mesolitische und hallstattzeitliche Siedlung*. Praha 2000; Svoboda, J. (ed.): *Mezolit severních Čech. Komplexní výzkum skalních převisů na Českolipsku a Děčínsku, 1978–2003*. Brno 2003; Sýkorová, I. – Fridrich, J.: *Předběžná zpráva o výzkumu mezolitického sídliště v Chržíně, okr. Kladno. Archeologie ve středních Čechách 9/1, 2005, s. 67–75*; Vencl, S. – Fridrich, J.: *Archeologie pravěkých Čech. 2. Paleolit a mezolit*. Praha 2007; Pokorný, P.: *Neklidné časy. Kapitoly ze společných dějin přírody a lidí*. Praha 2011.

I.3 OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ V NEOLITU (MLADŠÍ DOBĚ KAMENNÉ; 5500–4300 PŘ. N. L.)

Neolit se začal ve středoevropském prostoru prosazovat v době, kdy klima staršího atlantiku zásadně změnilo krajinu dob ledových do podoby, v níž převažoval listnatý les (týká se to především nižších a středních poloh krajiny, které se nejvíce hodily k zemědělskému využití). Zatímco tato změna byla dána přirozenými procesy, které byly plně v režii přírodních sil globálního charakteru, začínal nyní krajinu poprvé v historii naší planety zásadním způsobem měnit člověk. Ačkoli si lidé nepochybně své životní prostředí interpretovali a částečně přizpůsobovali již v paleolitu, nemohly se tyto jejich snahy – již z povahy pohyblivého způsobu života lovců a sběračů a z demografických příčin – projevit v celkové tvářnosti krajiny. Po polovině 6. tisíciletí byl v českých zemích nastartován proces tzv. neolitické revoluce, která stojí na počátku tvorby kulturní krajiny. To je prostředí, které vzniká jako důsledek zavedení zemědělství (pěstování domestikovaných rostlin a chov hospodářských zvířat) a které tvoří mozaika člověkem udržovaného

I.3-2a. Kamenná broušená sekera z období kultury s lineární keramikou, Přešovice-Kocourovce (okr. Olomouc). Právě nově vyvinuté techniky opracování kamene (hlazení, broušení, vrtání) v souvislosti s potřebou zemědělských osadníků disponovat masivními nástroji použitelnými při odlesňování dalo název mladší době kamenné (neolit)
I.3-2b. Zdobená býčí hlavička z pálené hlíny s ozdobnými vpichy z období kultury s vypíchanou keramikou, Černý Vůl (okr. Praha-západ)

I.3-1. Dlouhý neolitický dům (v tomto případě z tzv. lengyelské kultury) byl stovebně rekonstruován v archeologické experimentální stanici a skanzenu Březno u Loun na místě, kde byl odkryt půdorys jeho pravěkého předchůdce

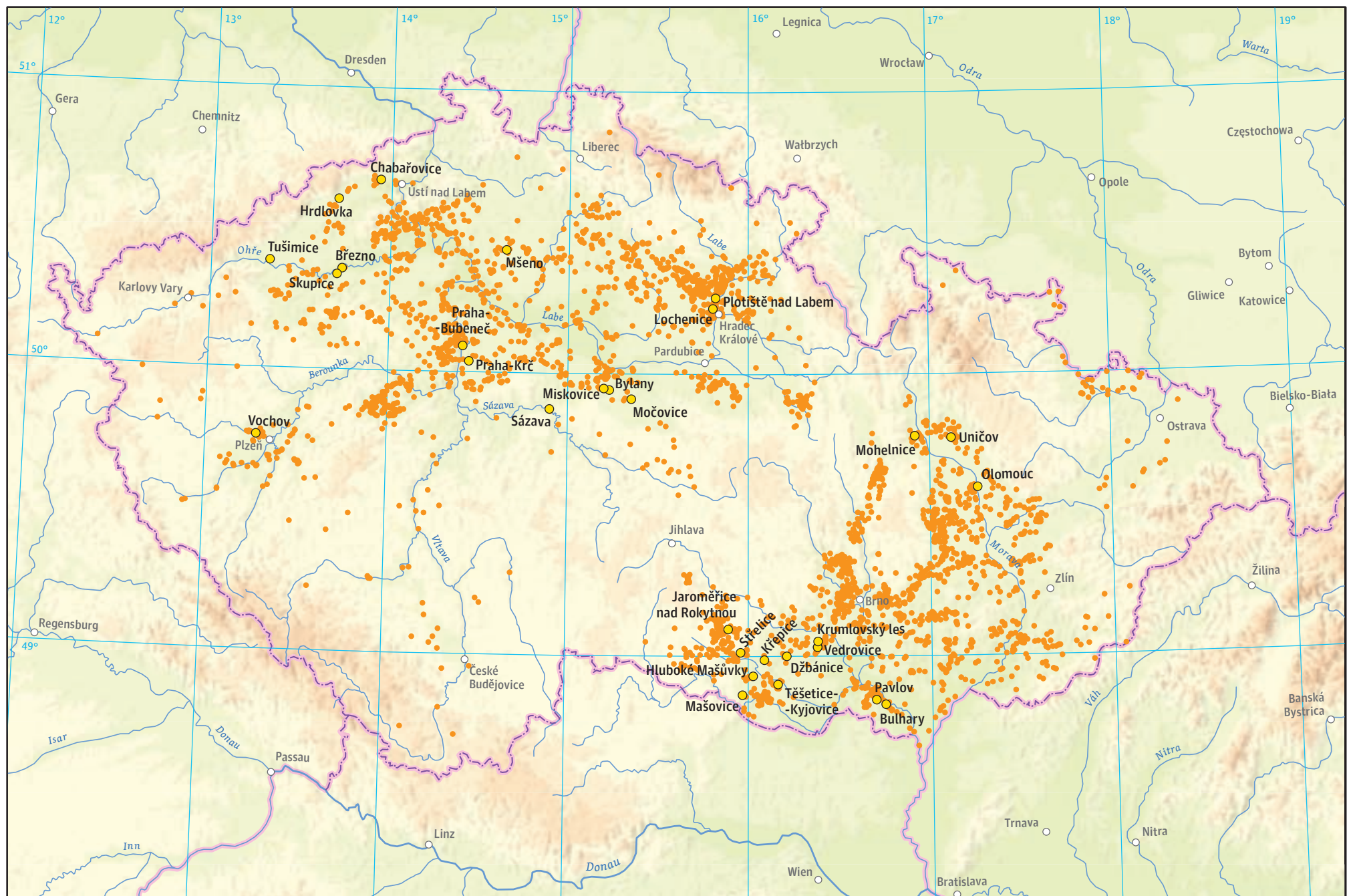
- významná archeologická lokalita
- archeologická lokalita

(data: Státní archeologický seznam - Národní památkový ústav)

0 100 km

bezlesí (pole, louky, pastviny) a (kulturního) lesa. Stále není úplně jasné, zda tyto změny způsobili početní kolonisté z jihovýchodu, resp. z Balkánu, kam první neolitické osadníci dorazili (pravděpodobně z Anatólie) v 7. tisíciletí př. n. l. a kteří zdejší mezolitiky buď vyhnali, nebo asimilovali (tzv. demická difuze), anebo zda se myšlenky neolitu šířily samy, resp. působením jednotlivců a malých komunit (tzv. kulturní difuze). Za současného stavu výzkumu se zdá, že některé oblasti Evropy (včetně střední Evropy) byly poznamenány přílivem většího počtu nových kolonistů, zatímco jinde (např. v severních částech Evropy, kde proces neolitizace trval mnohem déle) se neolitizace šířila bez přímého vlivu nových populací. Kromě proměny krajiny je neolitizační proces také prostředkem významných kulturních

I.3a OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ V NEOLITU (MLADŠÍ DOBĚ KAMENNÉ; 5500–4300 PŘ. N. L.)

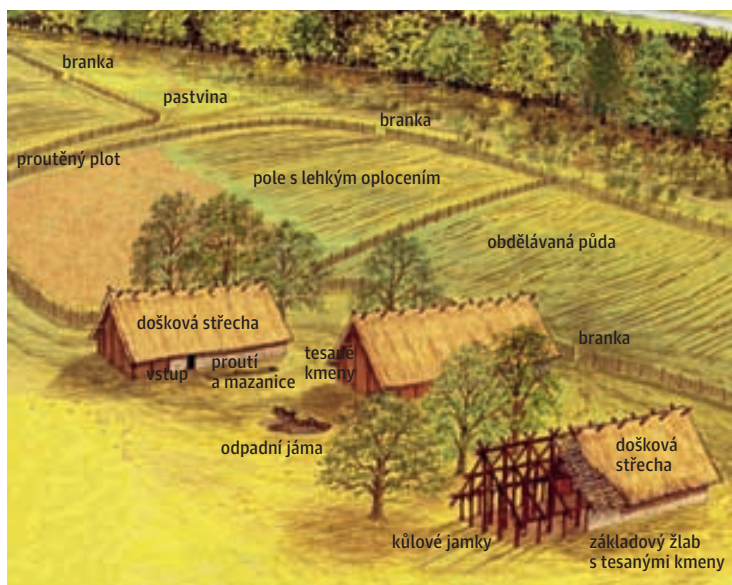
inovací. Poprvé se objevila výroba keramiky (nádob), produkce textilu a výroba hlazených/broušených kamenných nástrojů (odtud původ termínu neolit). V této souvislosti je třeba zmínit nedávný objev a následný výzkum rozsáhlého těžebního areálu v oblasti jižního úpatí Jizerských hor (Jistebsko). Přípovrchovou těžbou, datovanou radiokarbonovou metodou do druhé poloviny 6. až začátku 5. tisíciletí př. n. l., se zde z mělkých jam získávala metabazická surovina, která sloužila k produkci broušených nástrojů (seker). Výzkumy nyní ukázaly, že kamenná surovina, opracovávaná přinejmenším do podoby polotovaru, se transportovala z Pojizeří na velké vzdálenosti (nejdále do Porýní) a stala se jednou z nejrozšířenějších surovin pro výrobu neolitických nástrojů na území střední Evropy.

Z dosud ne zcela jasných příčin si lidé začali uvědomovat výhody, které jim mohl poskytnout usedlý způsob života, respektive kontrola nad obstaráváním obživy. Znamená to, že se lidé mohli sami rozhodovat o druhu plodiny, který budou pěstovat, a o místě, na němž se tak bude dít. Jinými slovy: místo aby za obživou putovali, obklopili se jejími zdroji tam, kde trvale přebývali. Podobně výhodné se jevílo ochočení divokých zvířat. Ačkoli pěstování plodin a chov dobytka vyžadovalo mnohem větší nasazení pracovní síly, než jakou byli nuceni vydávat lovcí, rybáři a sběrači, výsledným efektem byla podle někte-

rých odhadů zhruba desetkrát vyšší úživnost zemědělství na jednotku plochy.

Neolitické kolonisté začali praktikovat žárové zemědělství s lesním přílohem, které spočívalo v zakládání lesních požárů, jimž předcházelo odstranění nižšího porostu a pravděpodobně odstranění kůry vzrostlých stromů, po němž došlo k jejich rychlejšímu uschnutí. Do velmi úrodné půdy prosycené dřevěným popelem se zaseto zrní. Po jedné až dvou bohatých sklizních však výnosy rapidně poklesly a pole muselo být ponecháno ladem, aby se živiny v půdě obnovily. Proto v neolitu docházelo k extenzivnímu zmenšování plochy původních lesů. Odhaduje se, že opuštěná pole regenerovala po dobu dvaceti až třiceti let, kdy opět zarostla lesem. Neolitické zemědělství nebylo tedy založeno na klasickém obdělávání polí, a to proto, že lidé ještě neznali orbu. Na polích získaných žďárením se sice pomocí parohových kopáčů a zašpičatělých dřevěných holí alespoň do jisté míry narušoval kořenový systém původního porostu, nicméně pařezy zůstávaly na místě.

Oproti dřívějším představám o neolitické krajině se však dnes zdůrazňuje význam hospodářského využití lesa pro život tehdejších komunit. V souvislosti s neolitizací se obvykle předpokládalo, že její nositelé na svém postupu frontálně likvidovali původní (pra)les, protože k plnému rozvinutí zemědělských

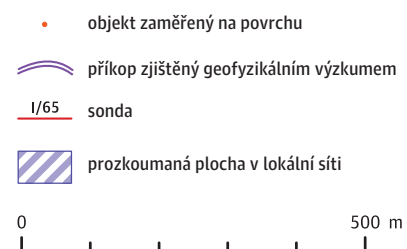
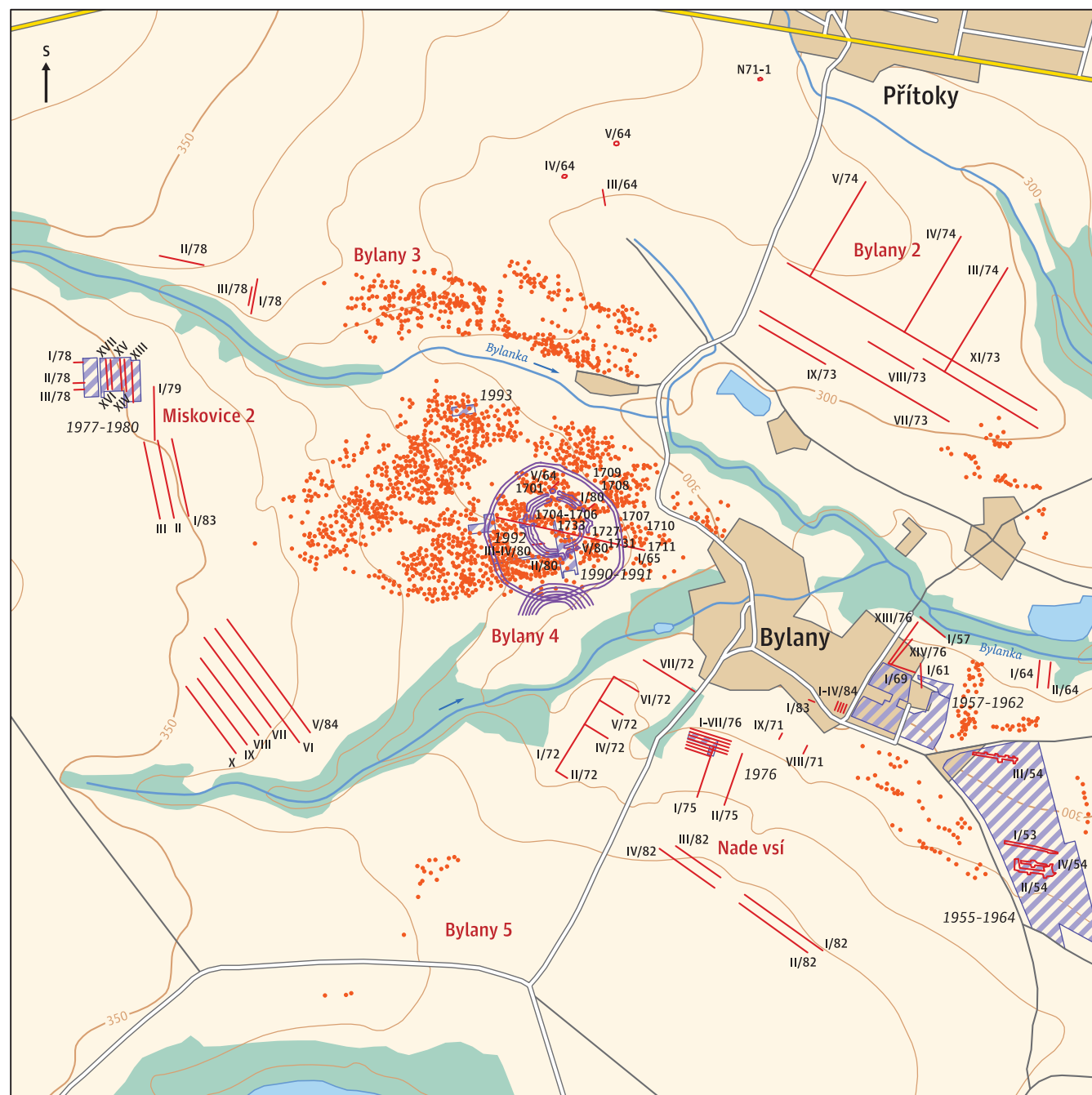

I.3-3. Takto vypadaly nejstarší zemědělské osady a jejich zázemí ve středoevropském prostoru (kultura s lineární keramikou, druhá polovina 6. tisíciletí př. n. l.)

I.3-4. Takto vypadá půdorys dlouhého domu nejstarších neolitických zemědělců (kultura s lineární keramikou) během archeologického výzkumu po začátní skrývce; tmavé plochy jsou humózní výplně základového žlabu a kůlových jam, Křimice na Plzeňsku

I.3b NEOLITICKÉ OSÍDLENÍ V OKOLÍ BYLAN U KUTNÉ HORY

Rozmístění sídelních poloh zkoumaných kontinuálně ve druhé polovině minulého století na katastru Bylan u Kutné Hory. Uprostřed se nachází tzv. rondel, pravděpodobně ceremoniální shromažďovací objekt, složený z dvojitého příkopu se vstupy orientovanými ke světovým stranám a obklopený vnějším přibližně kruhovým příkopem, který je v superpozici s dalším, v tomto případě trojdílným kruhovým ohrazením, zachovaným pouze částečně. V poloze Miskovice 2 bylo odkryto největší středoevropské pohřebiště, čítající kolem 60 birituálních – kostrových a žárových – pohřbů z období mladoneolitické kultury s vypíchanou keramikou

I.3-6. Půdorys dlouhého neolitického domu, zvýrazněný díky tmavšímu zbarvení obilí nad jámami a základovým žlabem, kde stávaly nosné kůly jeho konstrukce, Lobkovice (okr. Mělník)

I.3-7. Letecký snímek terénního výzkumu jednoho ze tří rondelů odhalených při stavbě silničního obchvatu Kolína

I.3-8. Podoba rondelu zhotovená na základě rozsáhlého archeologického výzkumu v Těšeticích-Kyjovicích na Znojemsku

I.3-10. Neolitický rondel u Skupic na Lounsku identifikovaný při leteckém průzkumu v roce 1992. Tmavé body v jeho blízkosti jsou pravěké jámy. Při bližším pohledu jsou na snímku patrné i půdorysy několika dlouhých domů, charakterizované paralelně vedenými liniemi kůlových jam

praktik (zejména orby, uplatňované od eneolitu) potřebovali zcela odlesněné plochy. Příklady z oblasti živé kultury přinášejí doklady o tom, že rozvolněný les obklopující sídliště mohl dobře sloužit k lesní pastvě, ke sklizni letniny (větviček a listů pro dokrmování hospodářských zvířat) i k výběrové těžbě (dřevo jako stavební materiál a otop). Význam lesa naznačují také novější archeologické výzkumy, které popírají dosavadní představy o jednoznačné převaze pěstování zemědělských rostlin nad pastevectvím a navíc ukazují na nezanedbatelný podíl lovu a sběru divoce rostoucích plodin přinejmenším ve starším neolitu. Lidé tedy les, s nímž se na svém postupu neustále setkávali, ale který měl i ve svém klimaxovém stadiu relativně dost prosvětlených enkláv, raději kolonizovali a využívali jeho exploatační potenciál, než aby jej přímočaře a beze zbytku odstraňovali.

Neolitičtí lidé v českých zemích zakládali v jimi obhospodařované krajině sídelní areály, jejichž plocha se v pravěku pohybovala v rozmezí 5–10 km². Ty v sobě zahrnovaly všechny komponenty nutné pro život vesnické komunity, která tvořila nejmenší sociální jednotku tehdejší doby a jejíž členové byli součástí jednotky vyššího řádu, kmene. Jádrem těchto sídelních areálů byly vlastní vesnice. Dále sem patřily výrobní areály (pole, pastviny, les, místa těžby) a plochy určené k pochovávaní zemřelých příslušníků vesnické komunity. Sídelní areály, z nichž byl nejlépe prozkoumán areál poblíž obce Bylany u Kutné Hory (starší neolit – kultura s lineární keramikou), bývaly ke konci neolitu

v oblastech s vhodnými podmínkami k zemědělskému osídlení poměrně hustě rozmístěné po krajině, přičemž vzdálenost mezi jejich obytnými jádry se pohybovala mezi jedním až třemi kilometry. Vesnice byly umístěny v blízkosti vodních toků a jejich zástavbu tvořilo několik málo (většinou 3–5) dlouhých domů, prostorově dělených na tři části. O dalších stavbách a objektech se mnoho dokladů nedochovalo. V ojedinělých případech byla uvnitř vesnice vyhloubena studna (Mohelnice u Zábřehu). Celková rozloha aktuálně osetých polí byla díky vysokým výnosům, které produkovalo žárové zemědělství na jednotku plochy, poměrně malá. Odhaduje se, že rodinu mohla uživit sklizeň obilí z plochy menší než jeden hektar.

Pohřebnímu ritu tehdy nebyla ještě věnována taková pozornost jako v pozdějších dobách, hroby nebyly nijak zvláště zviditelňovány například mohylovými náspsy či příkopy a bývaly umístěny poměrně blízko vesnic.

Z neolitických českých zemí jsou známa také nejstarší kruhová ohrazení, tzv. rondely, jejichž účelem bylo zřejmě provozování nějakých náboženských či rituálních úkonů. Můžeme také předpokládat síť místních stezek, používanou tehdejšími lidmi ve snaze udržovat vzájemné společenské vazby, nutné přinejmenším k reprodukci kmene a k provádění hromadných obřadů ve výše uvedených rondelích.

Vyloučit nelze ani dálkové cesty, protože o přenášení zdrojů a surovin na velké vzdálenosti existují doklady v archeologických pramenech.

I.3-9. Olomouc-Slavonín. Ruční zrnotěrky, nejstarší kamenné nástroje na přípravu mouky

Státní archeologický seznam, Národní památkový ústav; Archeologická databáze Čech, Archeologický ústav AV ČR; Pleinerová, I. – Pavlů, I.: *Březno, osada z mladší doby kamenné v severozápadních Čechách*. Ústí nad Labem 1979; Rulf, J.: *Přírodní prostředí a kultury českého neolitu a eneolitu. Památky archeologické* 74, 1983, s. 35–95; Podborský, V.: *Těšetice-Kyjovice. IV. Rondel osady lidu s moravskou malovanou keramikou*. Brno 1988; Podborský, V. a kol.: *Pravěká sociokultovní architektura na Moravě*. Brno 1999; Pavlů, I.: *Life on a neolithic site Bylany: situational analysis of artefacts. Život na sídlišti kultury s lineární keramikou v Bylanech u Kutné Hory. Situační analýza artefaktů*. Praha 2000; Pavlů, I. – Zápotocká, M. a kol.: *Archeologie pravěkých Čech. 3. Neolit*. Praha 2007; Zápotocká, M.: *Neolitické sídelní areály v Čechách (ca 5300–4400 př. Kr.). Region Litoměřicko*. Praha 2010; Pavlů, I.: *Činnosti na neolitickém sídlišti Bylany*. Praha 2010; Šída, P. a kol.: *Jistebko. Neolitická těžba v Jizerských horách*. Plzeň 2012.

I.4 OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ V ENEOLITU (4300–2200 PŘ. N. L.)

I.4-1. Letecký snímek eneolitického hradiště u Kounic (okr. Nymburk)

V době, kdy po více než jednom tisíciletí neolitického vývoje došlo k definitivní přeměně způsobu sídlení (trvalé osady) a hospodaření (zemědělství) a kdy kolonizaci převážně zalesněného území vznikla kulturní krajina, je Evropa 4. a 3. tisíciletí svědkem dalších důležitých změn. Především dochází k významnému dovršení vývoje v zemědělství, jehož pravděpodobnou příčinou bylo postupné zmenšování původních lesních ploch, ničených jejich vypalováním a pastvou. Ve snaze řešit tuto situaci přišli lidé na nápad, jehož důsledky vyřešily problém získávání obživy z půdy dodnes. Poprvé využili potenciál živé síly hospodářských zvířat – zapřáhli dobytek a nechali jej táhnout přirozeně ohnutou či upravenou větev, jakési primitivní oradlo. Zavedení orného zemědělství bylo revoluční změnou v dosavad-

ním způsobu života. Lidé obhospodařují určitý prostor svého sídelního areálu v tzv. trávoplním přílohovém systému. Osady se již nemusí přemísťovat, protože pole jsou stálá, poměrně malá a obdělávaná pomocí křížové orby dva až tři roky po sobě. Poté jsou několik roků ponechána ladem jako travnatý příloh, sloužící k pastvě zvířat. Les je rozvolňován mnohem intenzivnějším pícninovým hospodařením. Ve snaze udržet přes zimu v co nejlepším stavu hospodářská zvířata proto, aby mohla být napřesrok znovu využita v zemědělské produkci založené na orném hospodaření, jsou nyní ve velkém rozsahu sbírány drobné větve a listy z okrajových partií lesů, přiléhajících k sídlišti. Jsou sušeny a slouží především k dokrmování zvířat v zimě.

Oproti neolitu tedy výrazně vzrůstá význam domácích zvířat (dosud využívaných hlavně jako zdroj masa), která nyní slouží k orbě, záprahu do vozů (kolo a vůz se ve střední Evropě poprvé objevují v této době), k produkci hnoje a k jezdeckví (je domestikována kůň). Obecně vzato jsou tak položeny základy zemědělství, které v podstatě přetrvalo do konce raného středověku.

Další významnou inovací, s níž se v eneolitu poprvé setkáváme, je výroba kovových předmětů. Z této doby totiž pocházejí nejstarší doklady o těžbě měděných rud a zpracování mědi a zlata za účelem produkce prestižních předmětů (zbraní, ozdob). Metalurgie je poprvé známa na Balkáně v 5. tisíciletí. Znalost nové technologie (vedle tavby rud také jejich další zpracování litím, které umožnilo výrobu velkých předmětů, zejména zbraní), omezený výskyt rudných ložisek a zájem o kovové předměty dávají vznik sítě dálkových cest a obchodu a tento vývoj vrcholí v době bronzové. Na velké vzdálenosti se také transportuje surovina na výrobu broušených kamenných nástrojů, které jsou v eneolitu produkovány ve velké tvarové a typové rozmanitosti (především různé typy sekeromlatů). Z našeho území však měděných předmětů dosud mnoho neznáme, výroba a použití kovů se ve velké míře uplatnily až v následující době bronzové.

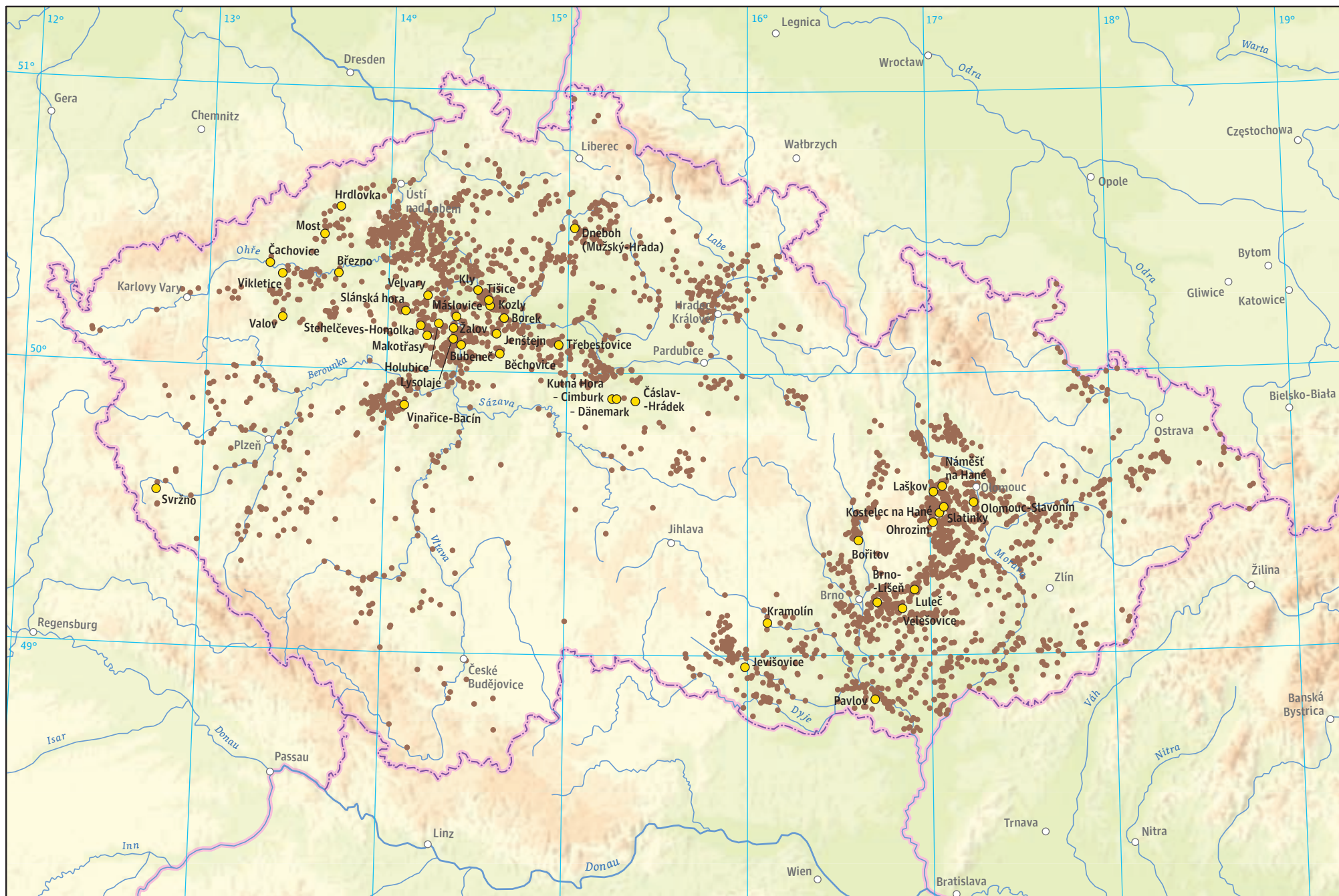
● významná archeologická lokalita

● archeologická lokalita

(data: Státní archeologický seznam - Národní památkový ústav)

0 100 km

I.4 OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ V ENEOLITU (4300–2200 PŘ. N. L.)

Uvedené změny v zemědělství a aktivity spojené s výrobou kovových artefaktů vedly ke změnám uvnitř společnosti, k postupnému růstu jejího bohatství. Utváření tehdejší společenské elity lze pozorovat na vzrůstajícím počtu pohřbů s bohatou výbavou zlatých a měděných předmětů na pohřebištích jihovýchodní Evropy 5.–4. tisíciletí. V závěrečném období pozdní doby kamenné sledujeme obecný trend bohatě vybavených individuálních pohřbů nositelů tzv. pohárových kultur (se šňůrovou keramikou a se zvoncovitými poháry), který kontrastuje s chudobou starších kolektivních pohřbů v euroatlantické zóně rozšíření megalitických kultur. Vedle toho se zvýšený význam muže v oblasti zajišťování zemědělských prací (orba s dobyt看 zapřaženým do jha) a jeho dominantní role v metalurgii a v obchodování s kovem projevuje nástupem společenského systému, který nazýváme patriarchátem.

Lidé žili většinou v osadách umístěných v širokých údolích nížin a na mírných svazích. Poprvé se součástí sídelní struktury stávají sídliště vybudovaná na strategických vyvýšených polohách. Jsou obvykle obehnaná palisádou, valem a příkopem, často ve formě složitějších obranných systémů. Nejstarší areály tohoto druhu pocházejí z poloviny 4. tisíciletí (kultura s nálevkovitými poháry – Cimburk u Kutné Hory), mladší pak z přelomu 4. a 3. tisíciletí (řivnáčská kultura – Řivnác severně od Prahy, Dänemark u Kutné Hory, Homolka – Stehelčevy a Vrané na Kladensku). V nedávné době byla u nás také objevena plošně rozsáhlá sídla o rozloze několika desítek hektarů, umístěná v nížinných polohách, často na březích velkých řek (Labe). Pravděpodobně sloužila především kultovním (ceremoniálním) účelům a spojujeme je s michelsberskou kulturou časného eneolitu (kolem 4000 př. n. l. – Kly a Vrbno na Mělnicku).

Pohřbívání u některých kultur pozdní doby kamenné charakterizuje zvyk ukládat zemřelé příslušníky tehdejší společnosti pod mohyly, což je fenomén, který neolit neznal. Většinou měly tyto hliněné násypy okrouhlý půdorys o průměru několika metrů, i když velkého rozšíření dosáhly také dlouhé mohyly. Zajímavý je také velmi přísný pohřební ritus u již zmíněných pozdně eneolitických pohárových kultur, kde jsou striktně dodržována pravidla uložení mužských a ženských jedinců, odlišující se polohou těla v hrobě vzhledem ke světovým stranám a uloženými artefakty.

PRAVĚKÁ SÍDLA A VELKÁ VODA

Srpnové záplavy roku 2002, označované dnes jako pětisetletá povodeň, přinesly kromě tisíců osudových zásahů do lidských životů a nedozírných materiálních škod i mnohá poučení a snad ještě více otázek, které směřují kromě jiného také na historiky, sídelní geografy a krajinné archeology. Pro zájmy těchto badatelů se nejdůležitější fází záplav stalo několik málo dnů po kul-

minaci velké vody. V této fázi totiž dochází k zaplňování starých koryt a meandrů, po jejichž existenci dnes již prakticky neexistují na povrchu terénu žádné stopy. V zaplavených oblastech dolní Vltavy a středního Labe (například v krajinně Mělnické kotliny východně od velkého ohybu Vltavy u Vraňan) se tak na mnoha místech podařilo dokumentovat krajinu v podobě, která je blízká situaci v pradávných dobách: od pravěku do počátků industriálního věku protékala Vltava meandrujícím korytem, které v plochem terénu měnilo svou polohu v průběhu dlouho-

I.4-4. Fotografie plošně rozsáhlého ohrazení, složeného ze dvou paralelních příkopů a palisádového žlabu, z počátku eneolitu (michelsberská kultura, kolem 4000 př. n. l.), objeveného leteckým průzkumem v roce 1997 u obce Kly poblíž soutoku Labe a Vltavy

dobého působení přirozených procesů a antropogenních vlivů. Tuto podobu krajina starého sídelního území na soutoku Labe a Vltavy definitivně ztratila po rozsáhlých regulacích obou toků, které začaly před více než jedním stoletím.

Na Mělnicku, východně od obce Kly, bylo roku 1997 prostřednictvím leteckého průzkumu poprvé v Čechách zachyceno pravěké sídliště, ohrazené systémem dvou paralelních příkopů a jednoho palisádového žlabu, který v oblouku přetíná jazykovitý výběžek pleistocenní terasy v délce zhruba 500 metrů (viz I.4-4, I.4-7 a I.4-8). Ohrazený areál v Klech o rozloze téměř 25 hektarů byl následně zkoumán nedestruktivními metodami, geofyzikálními měřeními a povrchovými sběry, a nakonec také ověřovací sondáží – exkavací. Tyto výzkumy doložily, že objekt je možné jednoznačně přiřadit ke skupině velkých příkopových ohrazení michelsberské kultury, které jsou známy z Francie a Německa. Podařilo se prokázat, že se nejednalo o uzavřené

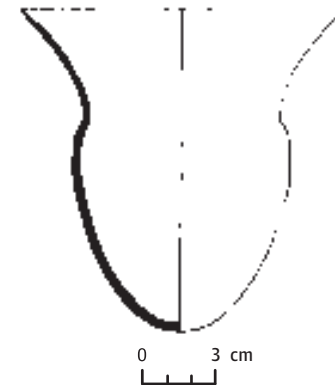
I.4-2. Hliněný kadlub na odlévání dýky a měděné šídlo (pozdní eneolit – kultura se zvoncovitými poháry, závěr 3. tisíciletí př. n. l.) z Luděřova na Olomoucku

I.4-5. Kolekce klasických zvoncovitých pohárů objevených při výzkumu pohřebiště pozdně eneolitického pohřebiště na katastru Luděřova (okr. Olomouc)

I.4-3. Kamenné broušené nástroje – sekerky a sekeromlaty – z hrobů datovaných do mladšího eneolitu (kultura se šňůrovou keramikou, druhá polovina 3. tisíciletí př. n. l., Olomouc-Nemilany)

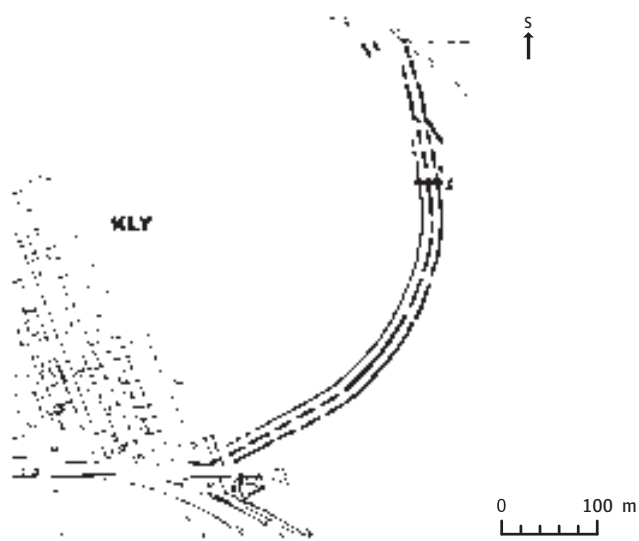

I.4-6. Tulipánovitý pohár michelsberské kultury nalezený na dně vnitřního příkopu rozsáhlého příkopového systému ohrazujícího sídelní areál u obce Kly na Mělnicku

I.4-7. Kly (okr. Mělník). Areál osídlený v mladším neolitu a na počátku eneolitu na leteckém snímku ze srpna 2002, který dokládá, že tato sídelní poloha zůstala nezaplavená. Průběh dvojnásobného příkopu a palisády je naznačen bílou přerušovanou linií, na zaniklý meandr Labe ukazují dvě šipky

I.4-8. Kly, plánec dvojitého příkopového ohrazení se základovým žlabem pro palisádu umístěnou na vnitřní straně ohrazení. Černá linie označená písmenem S ukazuje místo, kde byla vedena sonda při archeologickém výzkumu tohoto objektu. Při záplavách v roce 2002 zůstala plocha ohrazená příkopem nepostížená, protože se nachází na pleistocenní, tzv. risské terase nad úrovní pravidelně zaplavovaného prostředí labské nivy

(kruhové, oválné) ohrazení prostoru, systém příkopů a palisády přetnul šíji labského meandru v nejužším místě podobným způsobem, jakým bývaly v pravěku a raném středověku opevňovány strategické polohy na ostrožnách. Tulipánovitý pohár nalezený na dně vnitřního příkopu (viz obr. I.4.-6) bezpečně datuje ohrazení do starší fáze michelsberské kultury (cca 4000 př. n. l.).

Záplavy z léta 2002 nastolily otázku, jak asi vypadala krajina před šesti tisíci roky, které uběhly od doby, kdy bylo toto místo osídlené. Tehdy, na samém počátku eneolitu, bylo kelské sídliště nejstarších zemědělských osadníků mladší doby kamenné (kultura s vypíchanou keramikou - jejich intenzivní sídlení na této poloze doložily nálezy keramických zlomků získané během povrchových průzkumů) zabezpečeno mohutnými příkopem a palisádou. Ukázalo se totiž, že navzdory zdánlivě plochému a nivními sedimenty zarovnanému terénnímu reliéfu zdejší krajina zůstala plocha tamního pravěkého sídliště ušetřena i tak zničující povodní, jíž tato krajina prošla. Je důležité si uvědomit, že podstatná část labského údolí se tvořila až v průběhu mladšího holocénu, což mělo za následek, že dnešní okolí Klů neodpovídá svým vzhledem ani charakterem krajiny, která zde byla v době vzniku fortifikace. Výsledkem složitého holocenního geomorfologického vývoje je tedy podstatná ztráta informací o minulých sídelních aktivitách, ale i nebezpečí chybné interpretace jejich environmentálního kontextu. Správné určení polohy areálu vzhledem k tehdejšímu korytu řeky může hrát podstatnou roli v jeho interpretaci.

Ohrazený areál u Klů leží v téměř ploché krajiny poblíž soutoku Labe s Vltavou na středněpleistocenní, tzv. risské terase. V dnešní době není na umístění příkopů nic nápadného; terasa tvoří v místě areálu nevýraznou ostrožnu polokruhového tvaru, která je asi ze tří čtvrtin zachována v původní podobě. Ze tří stran je terasa lemována zbytky tzv. vyššího nivního stupně

s povrchem kolem 4 m nad hladinou současného toku, ze zbývajících stran je šíje ostrožny přetata trojitým příkopem. V době existence areálu bylo koryto Labe hluboce zaříznuté do údolního dna, a to až 12 m pod úroveň povrchu risské terasy. Vzdálenost tehdejšího toku od opevněného areálu není bohužel známa, teoreticky se koryto mohlo nacházet kdekoliv v prostoru západně od lokality, a to až do vzdálenosti 1 km. Dnešní regulovaný tok je asi 600 m daleko, na I. vojenském mapování z konce 18. století je zachycen pouhých 150 m od lokality (dodnes je dobře patrný na protáhlém obloukovitém tvaru pole jižně od lokality - ukazují na něj bílé šipky na letecké fotografii, obr. I.4-7). Pokud by se tok pohyboval někde v blízkosti lokality, pak by se ostrožna nacházela ve výrazně dominantním postavení nad řekou. V tom případě by se dalo uvažovat o jejím strategickém významu například ve vztahu ke kontrole vodní cesty po Labi. Jestliže Labe teklo ve velké vzdálenosti, pak ohrazení přetínalo celkem nevýrazný ostroh v jinak plochem terénu, protkaném zaniklými meandry časné holocenního Labe, z nichž jeden, patrně ještě zavodněný, ležel v těsné blízkosti ostrožny. Strategický význam ostrožny by byl patrně zanedbatelný a její funkci by bylo třeba interpretovat jiným způsobem.

Státní archeologický seznam, Národní památkový ústav; Archeologická databáze Čech, Archeologický ústav AV ČR; Zápotocký, M.: *Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. Cimburk a výšinná sídliště raného a staršího eneolitu v Čechách*. Praha 2000; Turek, J. - Dvořák, P. - Peška, J.: *Archaeology of Beaker settlements in Bohemia and Moravia*. In: Czebreszuk, J. - Szmyt, M. (eds.): *The Northeast Frontier of Bell Beakers, BAR Int. Series 1155*. Oxford 2003, s. 183-208; Neustupný, E. a kol.: *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*. Praha 2008; Zápotocký, M.: *Denemark. Hradiště řivnáčské kultury (ca 3000-2800 př. Kr.)*. Praha 2008; John, J.: *Výšinné lokality středního eneolitu v západních Čechách*. Plzeň 2001; Gojda, M. - Dreslerová, D. a kol.: *Velké pravěké ohrazení v Klech (okr. Mělník). Využití nedestruktivních metod výzkumu k poznání nového typu areálu*. *Archeologické rozhledy* 54, 2002, s. 371-430.

I.5 OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ V DOBĚ BRONZOVÉ (2200–750 PŘ. N. L.)

I když počátky práce s kovy jsou doloženy již v pozdní době kamenné, v našem prostředí přichází první velké rozšíření a všestranné využití kovu v jeho rozmanitých podobách až v období, kdy se rozvinulo zpracování slitiny mědi a cínu. Výsledným produktem tohoto výrobního postupu je bronz, první produkt metalurgie, který díky svým vlastnostem (tavitelnost, tvrdost a vhodnost k výrobě předmětů odléváním) vstoupil postupně do života nejen společenské elity, ale i méně zámožných vrstev. Končí předlouhá éra historie lidského rodu, v níž nástroje byly zhotovovány pouze mechanickým opracováním kamene, dřeva a kostí. Poprvé jsou ve velkém měřítku vyráběny pyrotechnologickými postupy, které mění základní vlastnosti přírodního materiálu, kovové předměty sloužící nejen reprezentačním, ný-

brž i praktickým účelům. Na pohřebištích i v hromadných nálezích (tzv. depotech) se vyskytují nástroje (sekery a sekeromlaty, dláta, srpy, nože), zbraně (kopí, hroty šípů, meče, dýky, přilby) a ozdoby (náramky, jehlice, přívěšky) a také nádoby, které zpočátku sloužily spíše ceremoniálním účelům a měly symbolický význam.

V celoevropském měřítku je doba bronzová spojena se vznikem a rozvojem starověkých civilizací, tedy společností, kde výroba a dálkový obchod (spolu s vyspělým zemědělstvím) daly vzniknout společenské elitě disponující rozsáhlým pozemkovým majetkem. Tyto civilizace ovládající písmo položily základy státu a peněžního hospodaření, rozvinuly urbanismus a pěstovaly některé obory vědy stejně jako vyspělé výtvarné umění

I.5-1. Kolekce tvarově vyspělých keramických nádob zdobených rytými ornamenty. Slezská kultura pozdní doby bronzové, Horka nad Moravou (okr. Olomouc)

I.5-2. Honosná spona z pozdní doby bronzové: slezská kultura, Jívová (okr. Olomouc)

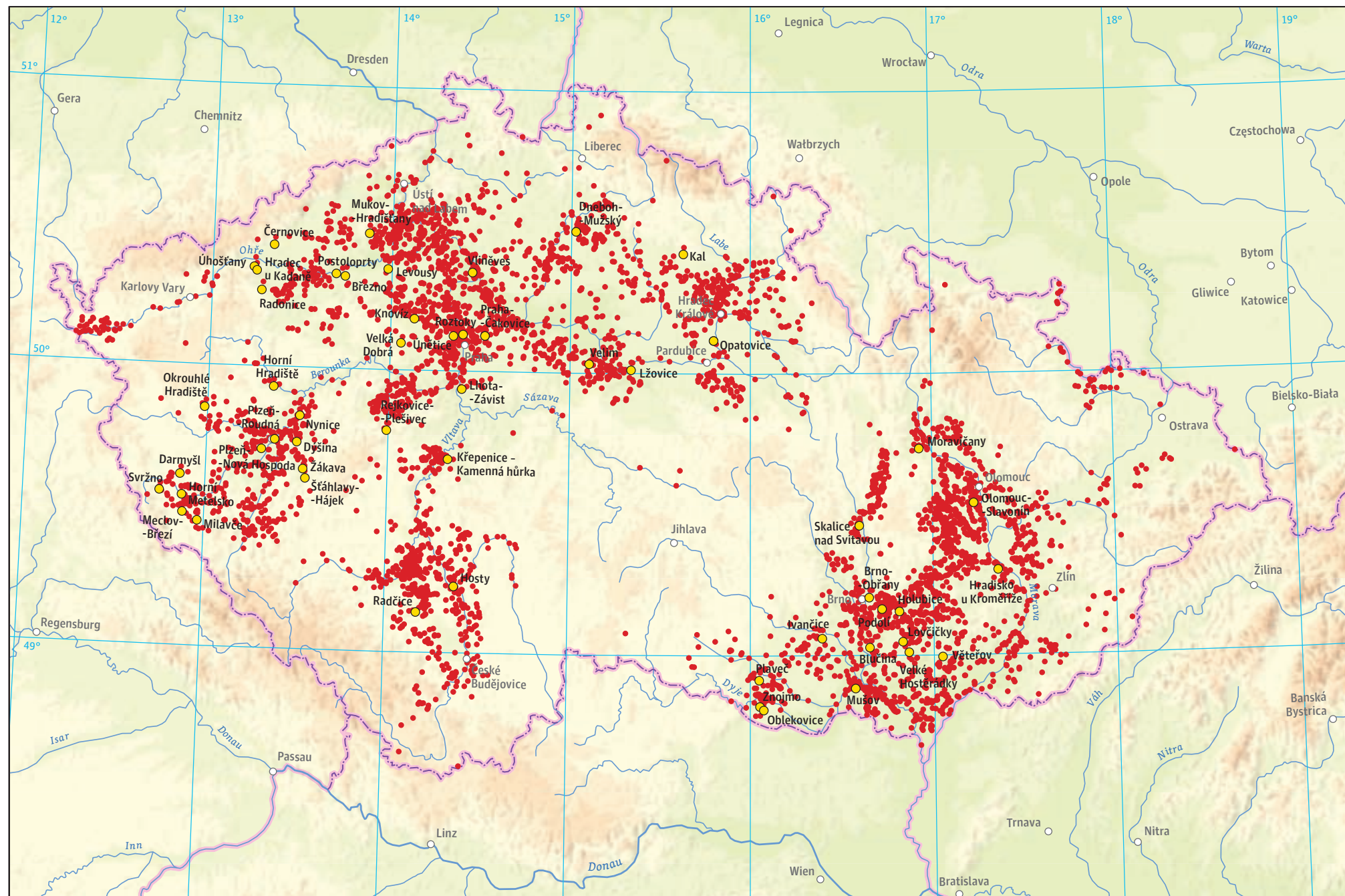
● významná archeologická lokalita

● archeologická lokalita

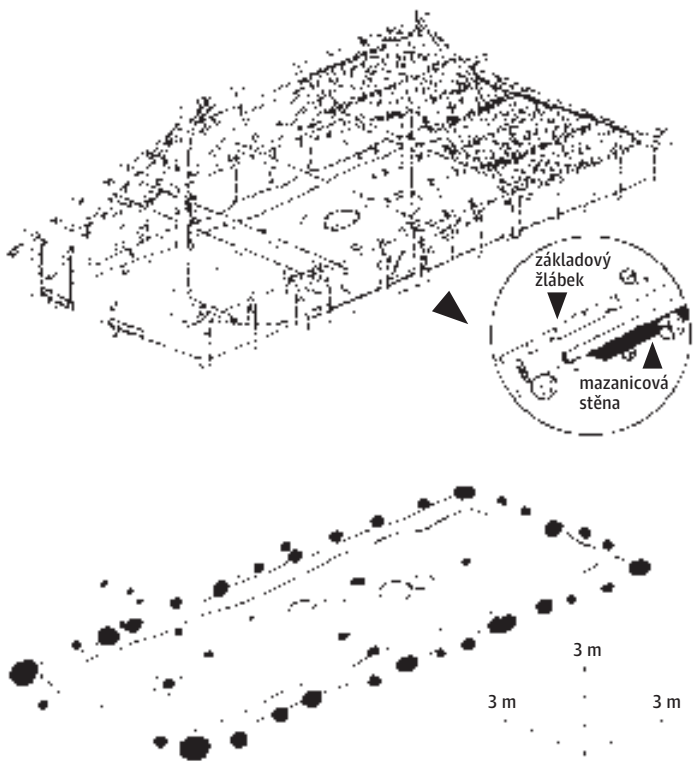
(data: Státní archeologický seznam - Národní památkový ústav)

0 100 km

I.5 OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ V DOBĚ BRONZOVÉ (2200–750 PŘ. N. L.)

I.5-3. Půdorys a rekonstrukce domu ze střední doby bronzové, Olomouc-Slavonín

a monumentální architekturu (stavby paláců, např. Knóssos a Faistos na Krétě). Patří sem především civilizace egejské oblasti, resp. krétsko-mykénská kultura.

Nepřehlédnutelným prvkem kulturní krajiny doby bronzové jsou poměrně rozsáhlé pohřební areály – mohylníky. Nebyly budovány pouze ve starší době bronzové (asi 2200–1600 př. n. l.), v období kultury únětické, kdy převažovala plochá kostrová pohřebiště s mrtvými pochovanými ve skrčené poloze. Až do střední Evropy (Německo) zasahují svým rozšířením megalitické hroby, zejména tzv. dolmény, jejichž konstrukce z velkých kamenných bloků byla původně překryta hliněným pláštěm, takže jejich podoba se nikterak nelišila od mohyl, které známe z našeho území. Ty byly stavěny z hlíny, lomový kámen (nikoli megalitické balvany) byl používán jako materiál pro jádro mohyly, kde byl uložen pohřeb, či pro vymezení jejího obvodového věnce, který bránil erozi jejího hliněného pláště. Výzkumy dokládají, že pohřební areály byly po celá staletí, ba tisíciletí ne-li užívány, tedy alespoň respektovány generacemi potomků jejich původních zakladatelů. Otázkou je, zda prostor těchto dlouhodobých

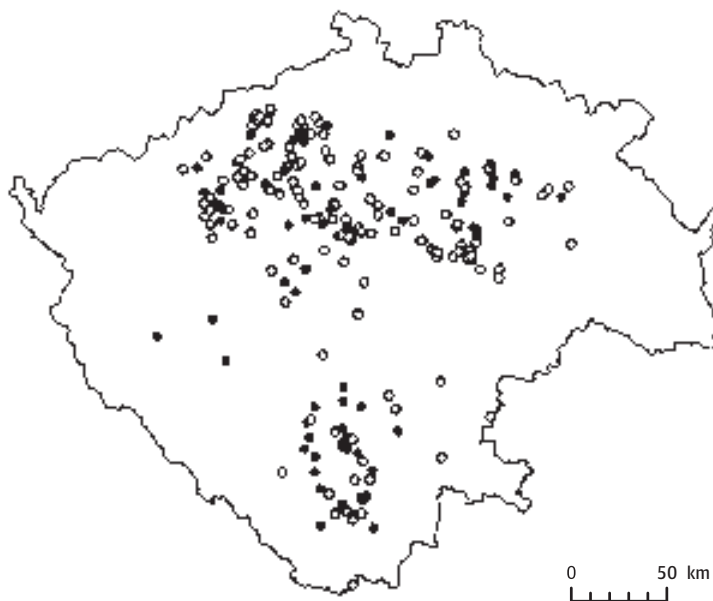

I.5-4. Letecký snímek hradiště u Vepřeku (okr. Mělník) se dvěma oblouky vícenásobných příkopů (tmavé obloukovité linie – bližší je dobře patrný uprostřed lokality, vzdálenější z nich je označen šipkami), objevenými prostřednictvím porostových příznaků. Nálezy z povrchových sběrů a sondáží prokazují dlouhodobé sídlení na této poloze a zdá se, že alespoň vnitřní linie příkopů vznikla v mladší/pozdní době bronzové

pohřebních míst byl, anebo nebyl tabu pro jakoukoli jinou (např. ekonomickou) činnost vesnických komunit, jako je pastva dobytka, těžba dřeva, sklizeň píce apod., a zda se v nich udržovalo bezlesí. Objevují účinné u nás při leteckém průzkumu dokládají jejich hojný výskyt v klasické pravěké sídelní zóně nížin, kde po nich na povrchu země není ani památky, a ojediněle uvnitř starších neolitických osad (Hrdly na Litoměřicku). Dnes jsou mohyl-

níky o počtu desítek a stovek mohyl téměř bez výjimky zachovány pouze v lesích, kde byly ušetřeny destruktivnímu vlivu orby.

Podle způsobu pohřbívání pod mohylami je dokonce označena kultura střední doby bronzové (mohylová kultura, asi 1600–1300 př. n. l.), která se rozprostírala od Porýní do Podunají a Karpat. Zatímco na jejích pohřebištích převažuje kostrový ritus, pro následující mladší a pozdní dobu bronzovou je charakteristické spalování ostatků mrtvých a ukládání jejich popela do země v nádobách – popelnicích/urnách (komplex kultur popelnicových kultur). Tato zásadní změna pohřebního ritu, zaznamenaná ve velké části evropského území od Británie po Balkán, není dosud uspokojivě vysvětlena. Podobně je tomu i s výkladem častého nepietního odhazování lidských ostatků se stopami násilí (antropofagie – lidojedství?) do jam na sídlištích, které známe z výzkumů sídlišť knovízské kultury mladší doby bronzové. Výlučně je s dobou bronzovou spjata rituální zabíjení lidí a hromadění jejich ostatků v hlubokých kruhových či oválných příkopech, které vymezovaly zvláštní, pravděpodobně posvátné areály určené pro náboženské obřady (např. Velim u Kolína, Blučina u Brna). Ačkoliv tradice hloubení takových ohrazení začala v neolitu (rondely) a pokračovala i v eneolitu, u nás není

- nález většího počtu bronzových předmětů
- nález jednotlivých bronzových předmětů

I.5-5. Depoty – záměrně uložený větší počet bronzových předmětů a místa, kde byly učiněny nálezy jednotlivých bronzových předmětů v Čechách starší doby bronzové

I.5-6. Nepietně pohozená těla v jednom z příkopů, jejichž systém obklopoval posvátný (rituální) areál z rozhraní střední a mladší doby bronzové ve Velimě na Kolínsku

doloženo, že by tehdy sloužily podobným účelům jako v době bronzové.

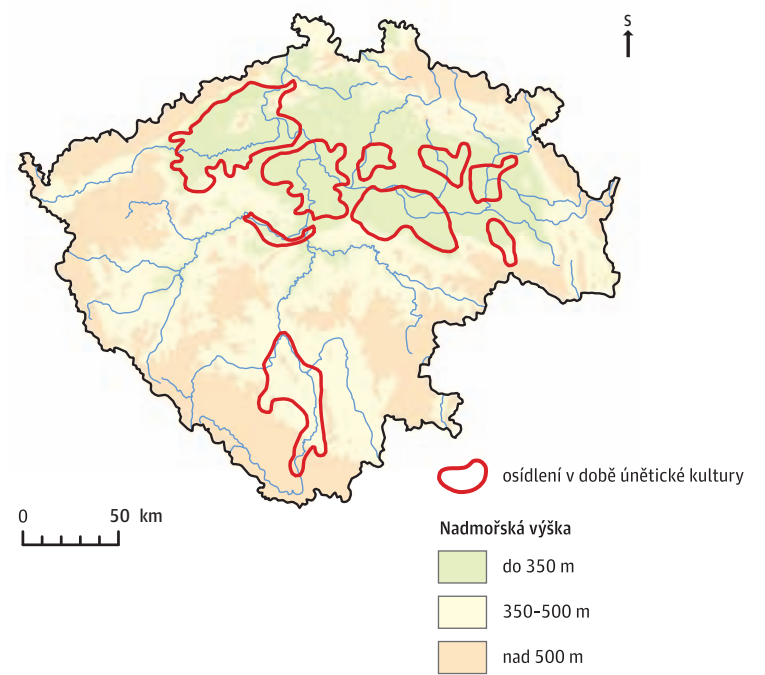
Osídlení českých zemí postupuje – především od mladší doby bronzové – do dalších oblastí, zejména do výše situovaných poloh v pásmu pahorkatin a vrchovin, jak to dokládají nedávné výzkumy např. povodí dolní Blanice, středního Pootaví a Prachaticka – jižní Čechy se staly v této době významnou tranzitní oblastí, přes níž se obchodovalo s mědí. Tehdejší lidé žili jak ve venkovských osadách, tak na hradištích, která v mladších fázích doby bronzové mohla plnit již speciální funkce a sloužit jako strategicky umístěné obranné body, jako správní střediska nebo jako centra řemeslné výroby. Největší nárůst hradišť zaznamenáváme u nás v pozdní době bronzové, kam jsou datovány desítky těchto objektů. Jejich fortifikace byly konstruovány prakticky ze všech dostupných druhů stavebního materiálu, tedy z hlíny, dřeva a kamene.

VLÍNĚVES – NEJROZSÁHLEJŠÍ PROZKOUMANÝ OBYTNÝ A POHŘEBNÍ AREÁL DOBY BRONZOVÉ

V letech 1999–2007 probíhal na katastru obce Vlíněves nedaleko Mělníka a poblíž soutoku Labe s Vltavou rozsáhlý archeologický výzkum, který předcházel těžbě písku na území o velikosti 25 hektarů. Ukázalo se, že celý areál je doslova přeplněn doklady o pravěkém osídlení počínaje časným eneolitem a konče dobou stěhování národů. I když většina kultur byla zastoupena buď pohřby, anebo sídlištními objekty, v případě starší doby bronzové a přelomu starší a mladší doby železné se podařilo doložit doklady obou aktivit. Tato málo obvyklá situace pomohla k poznání prostorového chování minulých lidí, o tom, v jaké vzdálenosti od osad umísťovali pohřebiště a jak se lišil terénní reliéf, na němž se jednotlivé komponenty sídelních areálů nacházely.

Absolutně největší počet pramenů přinesl předstihový terénní výzkum na místě budoucí pískovny pro starší dobu bronzovou, kterou reprezentuje únětická kultura. Několik set nemovitých objektů spojených se sídlištními aktivitami (nadměrné kůlové stavby, jámy různého účelu – zásobního, stavebního apod.) doprovázela pohřebiště o celkovém počtu 350 kostrových hrobů. Ty se nacházely ve skupinách od desítky po více než sto pohřbů, a to v blízkosti nevysoké terénní vlny. Na západ od pohřebního areálu, tedy nejdále od Labe, se nacházel areál se zásobními ob-

I.5–9. Osídlení Čech ve starší době bronzové: území s archeologicky doloženým osídlením datovaným do doby únětické kultury

I.5–7. Vlíněves (okr. Mělník). Letecký snímek ze srpna roku 2007 dokumentující výzkum pohřebiště starší doby bronzové

jekty (obilnice, velké zahlobené objekty), naopak východně od něj – nejbliže k řece – areál obytný. Celková plocha starobronzového sídlištního a pohřebního areálu nemá svým rozsahem u nás obdobu, a přesto, že zejména exkavace zdejších pohřebišť byla vzhledem k počtu identifikovaných pohřbů časově náročná, podařilo se je prozkoumat prakticky všechny.

Únětická kultura starší doby bronzové, jejíž rozšíření v Čechách vidíme na obr. I.5–9, je známa z mnoha lokalit jak pohřebního, tak sídlištního původu. Eponymní lokalitu, která se nachází na Holém vrchu nedaleko severního okraje Prahy, objevil a prozkoumal koncem sedmdesátých let 19. století jeden ze zakladatelů moderního terénního archeologického výzkumu, roztocký lékař Čeněk Rýzner.

Státní archeologický seznam, Národní památkový ústav; Archeologická databáze Čech, Hrala, J. – Šumberová, R. – Vávra, M.: *Velim. A Bronze Age Fortified Site in Bohemia*. Praha 2000; V.: *Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen*. Praha 2005; Harding, A. – Šumberová, R. – Knüsel, C. – Outram, A.: *Velim. Violence and Death in Bronze Age Bohemia. The results of fieldwork 1992–95, with a consideration of peri-mortem trauma and deposition in the Bronze Age*. Praha 2007; Jiráň, L. a kol.: *Archeologie pravěkých Čech. 5. Doba bronzová*. Praha 2008; Limburský, P.: *Proměny pravěké krajiny. Živá archeologie – REA 11*, 2010, s. 22–25.

I.5–8. Soubor hliněných závaží s rytými značkami, která byla součástí tkalcovského stavu a dokládají textilní výrobu. Olomouc-Slavonín, středodunajská mohylová kultura

I.5–10. Spirálovité ozdoby ze zlatých drátů z Velimi

I.6 OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ V DOBĚ ŽELEZNÉ (750 PŘ. N. L. – 0)

Po roce 1000 př. n. l. došlo nejprve k pozvolnému a od 8. století k progresivnějšímu nahrazování bronzových výrobků předměty, které se vyráběly ze železa (starší doba železná, nazývána též jako halštatská podle významné lokality v Rakousku, asi 750–450 př. n. l.). Tento kov znali lidé už o mnoho století dříve, ale do jejich praktického života vstoupil patrně teprve tehdy, když je k tomu přinutil nedostatek surovin k výrobě bronzu. Hutnická výroba železa a kovářství zásadně změnily nejen celkový hospodářský potenciál pravěkých komunit, ale v důsledku hojného výskytu a dostupnosti železné rudy z povrchových zdrojů také společenské vazby.

Své postavení ztrácely bohaté vrstvy tehdejší společnosti, které jej získaly díky exploataci nemnoha evropských ložisek mědi a cínu a zejména díky dálkovému obchodu ať již s touto surovinou, nebo s jejími produkty. Nyní však železo začaly získávat

I.6-2. Depot bronzových předmětů z Nákla na Olomoucku z první poloviny 6. století př. n. l.

I.6-1. Bohatě vybavený komorový hrob bylanské kultury starší doby železné odkrytý během záchraného výzkumu u Tišic na Mělnicku

a pracovat s ním širší vrstvy populace. Tak se snižovalo výsadní postavení náčelnické vrstvy doby bronzové a ve společnosti vznikala poměrně velká a relativně bohatá „střední“ vrstva řemeslníků, kteří byli zapojeni do práce se železem (hutníci, kováři, šperkaři apod.). Náčelnická (knížecí) složka tehdejší společnosti si však až do 5. století nadále budovala ohrazené areály – hradiště a dvorce – a pohřbívala své představitele do nákladně budovaných hrobek s výbavou zahrnující hojnost pohřebního inventáře včetně vozů, koňských postrojů, zbraní a kovových nádob (kultura bylanská ve středních a severozápadních Čechách a kultura horákovská na Moravě). Výrazně převažoval žárový pohřební ritus nad pohřbíváním nespálených těl. V jižních a západních Čechách (zejména na Plzeňsku, Tachovsku a Českobudějovicku) byli nebožtíci ukládáni pod mohyly a bývali často spalováni přímo na místě, kde byly uloženy jejich ostatky a navršena mohyla (halštatská mohylová kultura).

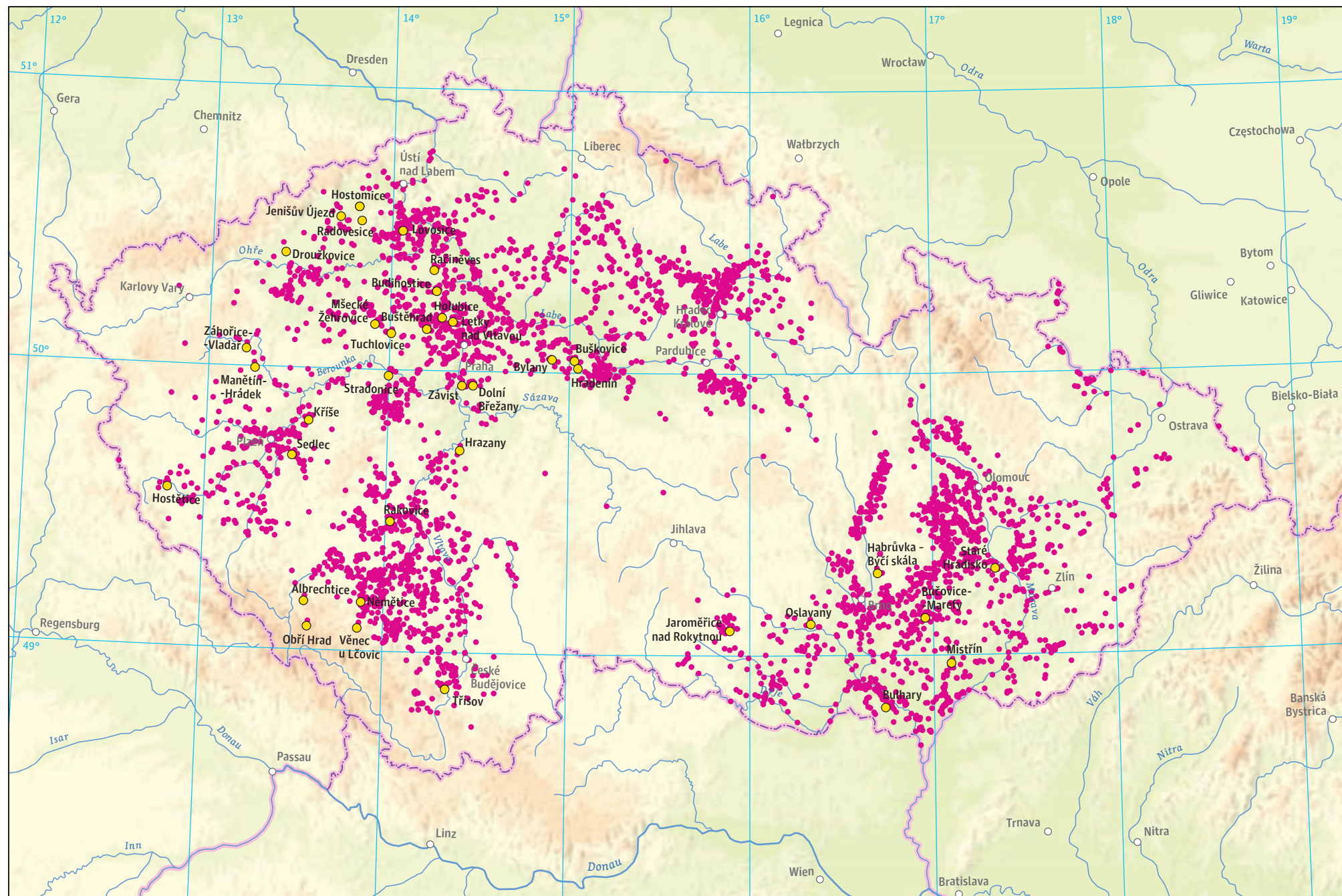
● významná archeologická lokalita

● archeologická lokalita

(data: Státní archeologický seznam - Národní památkový ústav)

0 100 km

I.6 OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ V DOBĚ ŽELEZNÉ (750 PŘ. N. L. – 0)

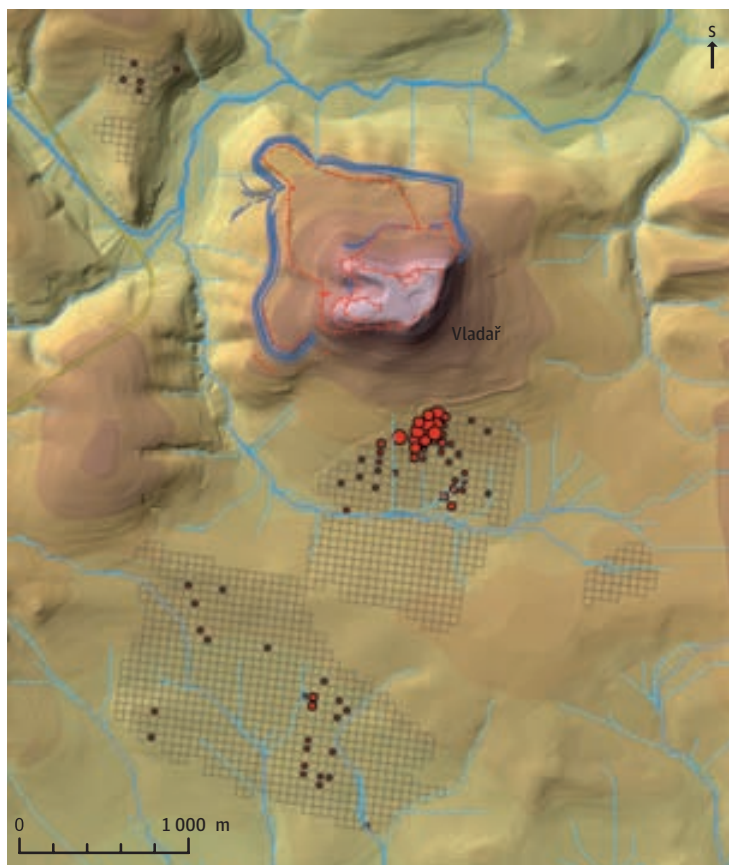

I.6 - 3. Typická malovaná nádoba bylanské kultury; jako většina keramiky této kultury pochází z výbavy tzv. knížecího hrobu, v tomto případě z Hradenína na Kolínsku

Z hlediska rozšiřování sídelní oikumeny znamená starší doba železná poměrně výrazný posun lidských sídel do oblastí s vyšší nadmořskou výškou a členitějším terénem (např. Prachaticko, kde halštatské osídlení tvořilo, pokud jde o množství evidovaných nalezišť, jeden z vrcholů pravěkého osídlení). V klasické sídelní zóně nížin v údolí velkých řek stále přetrvával tradiční způsob přílohového zemědělství, v němž byl významným potravinovým zdrojem les a jeho produkty. Dokud lidé nepřeměnili les v udržované louky, které vyprodukovaly stejné množství biomasy (v podobě sena) na dvacetkrát menší ploše než les (v podobě píce), neměli zřejmě jinou možnost než udržovat nemalé plochy krajiny zalesněné.

I.6 - 4. Významné opevněné sídlo Vladav poblíž Žlutic (okr. Karlovy Vary) na výškopisném modelu terénu. Jeho současný výzkum zahrnuje také povrchové sběry na polích v jeho okolí. Tímto způsobem se zjišťují koncentrace artefaktů vnesených orbou na povrch terénu, které jsou dokladem sídelních aktivit ve zkoumaném úseku krajiny. Na mapě je vynesena síť čtverců o velikosti 50 x 50 metrů, v níž se sběry prováděly. Červené puntíky ukazují místa s nálezy artefaktů a jejich velikost odráží počet nálezů ve sběrném čtverci

Situace se radikálně změnila s nástupem mladší doby železné, již charakterizuje laténská kultura (nazvaná podle švýcarské lokality La Tène), rozšířená na velké části evropského kontinentu ve druhé polovině 1. tisíciletí př. n. l. Za nositele této kultury jsou považováni Keltové, kteří vstoupili do historie jako první pojmenovaní obyvatelé českých zemí. Název jejich kmene sídlícího v české kotlině – Bójové – dal Čechům jméno Boiohaemum (Bohemia). Teprve v této době se zásadním způsobem široce uplatnily výrobky ze železa, přičemž škála jejich druhů byla neobyčejně široká. Kromě již dříve známých se poprvé objevila radlice, travní kosa a pila. Řada dalších speciálních nástrojů (ovčácké nůžky, šídla, kovářské kleště, pilník, průbojník, poříz, nebozez, klíče aj.) a součástí rozmanitých zařízení (zákolník, závlačka, hřeb) výrazně obohatily dosavadní sorti-

I.6 - 5. Zbraně (meče, hrot kopí) z výbavy válečnického hrobu doby laténské (3. století př. n. l.) z Olomouce-Nemilan

ment kovových výrobků, vyráběných dříve z bronzu. Tento kov se používal zejména v oblasti uměleckého řemesla (šperkařství) pro výrobu ozdob všeho druhu, především spon. Pokrok v zemědělské produkci přinesly nejen radlice a kosy, ale také první rotační mlýny na obilí, které přetrvaly – byť v trochu modifikované podobě – až do konce raného středověku. V této době byla též zavedena hrnčičem na kruhu vyráběná keramika.

Keltové neúnavně exploatovali přírodní zdroje (rýžování zlata, těžba železné rudy a kamene pro výrobu žernovů, dobývání tuhy) a podle vzoru antického světa poprvé razili mince (zejména známé zlaté „duhovky“), jejichž výskyt je vázán především na tzv. oppida. Tato velká opevněná sídla protoměstského charakteru (např. Závist, Stradonice, Hrazany, Třísov, Staré Hradisko) se stala krajinnými dominantami posledních dvou století starého letopočtu. Byla umístována většinou mimo hlavní osídlené oblasti nížin, kde v otevřených osadách žila převážná většina tehdejších obyvatel země. Sloužila jako centra dálkového obchodu a řemesel.

Kromě oppid a vesnic se od 3. př. n. l. století budovala čtyřúhelníková ohrazení (tzv. Viereckschanze), která pravděpodobně sloužila k opakovanému shromažďování lidí při provádění ceremoniálních či rituálních aktivit, případně jako rezidenční dvorce, v nichž žila tehdejší společenská špička (Mšecké Žehrovice,

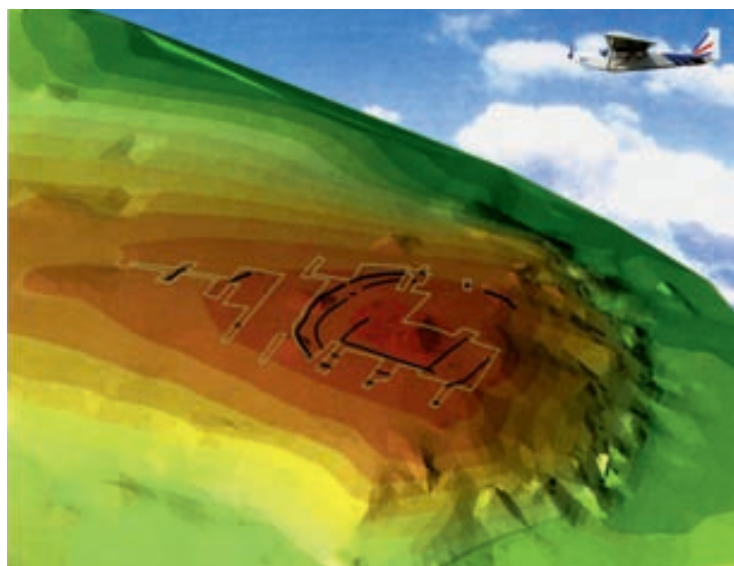
I.6 - 6. Porostové příznaky odhalují pod povrchem země ukryté čtyřúhelníkové příkopové ohrazení z doby laténské (tzv. Viereckschanze), jež bylo nalezeno při leteckém průzkumu u obce Rakovice na Písecku

I.6-7. Podřipsko: kruhový a čtvercový příkop ohrazující hrobové jámy. Objekty, po nichž na povrchu země nezůstaly žádné stopy, jsou patrné díky vegetačním příznakům na obilném poli v různých fázích vegetačního cyklu

Rakovice, Markvartice). Teprve nedávné výzkumy zjistily, že v hustě osídlených nížinách mohly být centry zejména hospodářského života aglomerace spjaté s rozsáhlými výrobními a obchodními aktivitami (povodí Loděnického potoka západně od Prahy, Lovosice).

I.6-8. Štítary nad Radbuzou - Hostětice (okr. Domažlice): dvorec z doby halštatské umístěný na výrazné ostrožně. Tmavé linie ukazují průběh ohrazujících příkopů a základových žlabů, světlé hranice archeologické sondy

I.6-9. Jedno z nejmohutnějších pravěkých opevnění v Čechách se nachází poblíž Libochovan v dominantní poloze nad Labem, kde řeka vstupuje do koridoru zvaného Česká brána - Porta bohemica. Fortifikace tohoto rozlehlého hradiště (plocha přes 20 ha) pochází s jistotou pravděpodobností z doby halštatské, vyloučeno není ani její raně středověké stáří

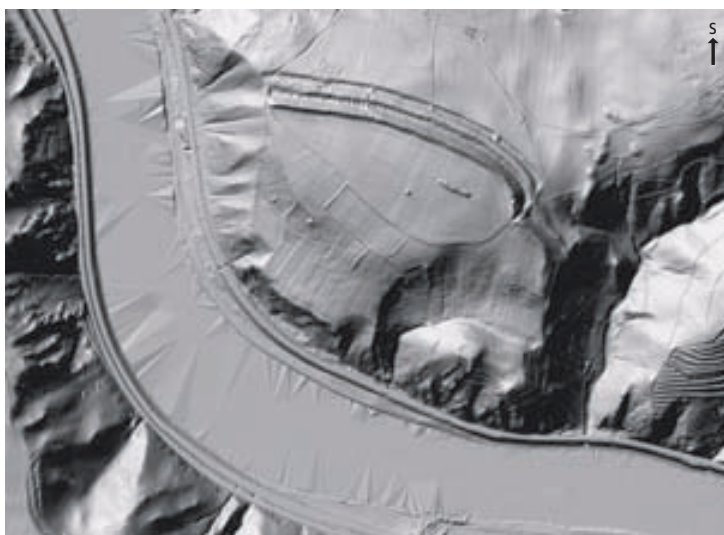

I.6-10. Podřipsko: čtvercový příkop během terénního výzkumu odkryvem v roce 1997, díky němuž se tento objekt podařilo datovat do rozhraní starší a mladší doby železné

V mladší době železné pohřbívali zdejší obyvatelé své zesnulé uložení nespálených těl v natažené poloze do poměrně hlubokých hrobových jam. Jejich orientace sledovala poledníkový směr s hlavou k severu. S nebožtíky byly ukládány osobní výbavy a milodary (u mužů hlavně železné zbraně, u žen bronzové předměty), ale velké rozdíly mezi bohatstvím pohřbených nebyly nalezeny. V mnohem menším měřítku se dochovaly také pohřby žárové. Na konci doby laténské (2.-1. století př. n. l.) náhle veškeré doklady pohřebních praktik skončily.

Největšího rozšíření dosáhlo osídlení českých zemí na počátku mladší doby železné, kdy například v české kotlině byly zaujaty zhruba dvě třetiny její celkové plochy, zatímco ve středním a mladším stupni doby laténské archeologických pramenů o přítomnosti Keltů - především v západních a jižních Čechách - rapidně ubývá. Je to však do jisté míry způsobeno charakterem těchto pramenů, které nezanechávají zřetelné stopy, takže skutečnost mohla být poněkud odlišná.

Státní archeologický seznam, Národní památkový ústav; Archeologická databáze Čech, Archeologický ústav AV ČR; Drda, P. - Rybová, A.: *Keltové a Čechy*. Praha 1998; Venclová, N.: *Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice*. Praha 2001; Waldhauser, J.: *Keltské Čechy*. Praha 2012; Salač, V. - Lang, A. (eds.): *Fernkontakte in der Eisenzeit - Dálkové kontakty v době železné*. Praha 2002; Čižmářová, J.: *Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2004; Chytráček, M. - Metlička, M.: *Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen*. Praha 2004; Venclová, N. a kol.: *Archeologie pravěkých Čech. 6. Doba halštatská*. Praha 2008; Venclová, N. a kol.: *Archeologie pravěkých Čech. 7. Doba laténská*. Praha 2008; Drda, P. - Rybová, A.: *Akropole na hradišti Závist v 6.-4. stol. př. Kr.* Praha 2008.

I.6-11. Digitální model reliéfu hradiště u Libochovan vytvořený z dat leteckého laserového skenování lokality a jejího okolí (březen 2010)

I.7 OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ V DOBĚ ŘÍMSKÉ A STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ (0-550)

I.7-1. Bronzová konvice římsko-provinciálního původu s antropomorfizovanou výzdobou nad rukojetí z bohatého hrobu v Praze-Bubeneči (1. století)

V poslední třetině 1. století př. n. l. v českých zemích poměrně rychle zanikala oppida, velká opevněná centra, plnící významnou roli v tehdejší hospodářství. Zatímco dříve se tento zánik připisoval výlučně útokům germánských kmenů, novější bádání jej spojuje s kolapsem ekonomického systému. Germánské kmeny se v této době posunovaly směrem na jih a tyto pohyby lze sledovat v proměně hmotné kultury. I když z písemných pramenů jsou známy zprávy o tom, že v polovině století odcházela značná část keltských Bójů z Čech, archeologické výzkumy v severozápadních Čechách naznačují, že na šíření nové kultury v tzv. přechodném či plaňanském horizontu (30/20-10/5 př. n. l.) se podílela domácí populace (nálezy předmětů laténského i germánského původu v obydlích - zemnicích laténské konstrukce). Nová vlna germánských osadníků přišla do českých zemí těsně před koncem starého letopočtu. Dobové prameny o nich hovoří

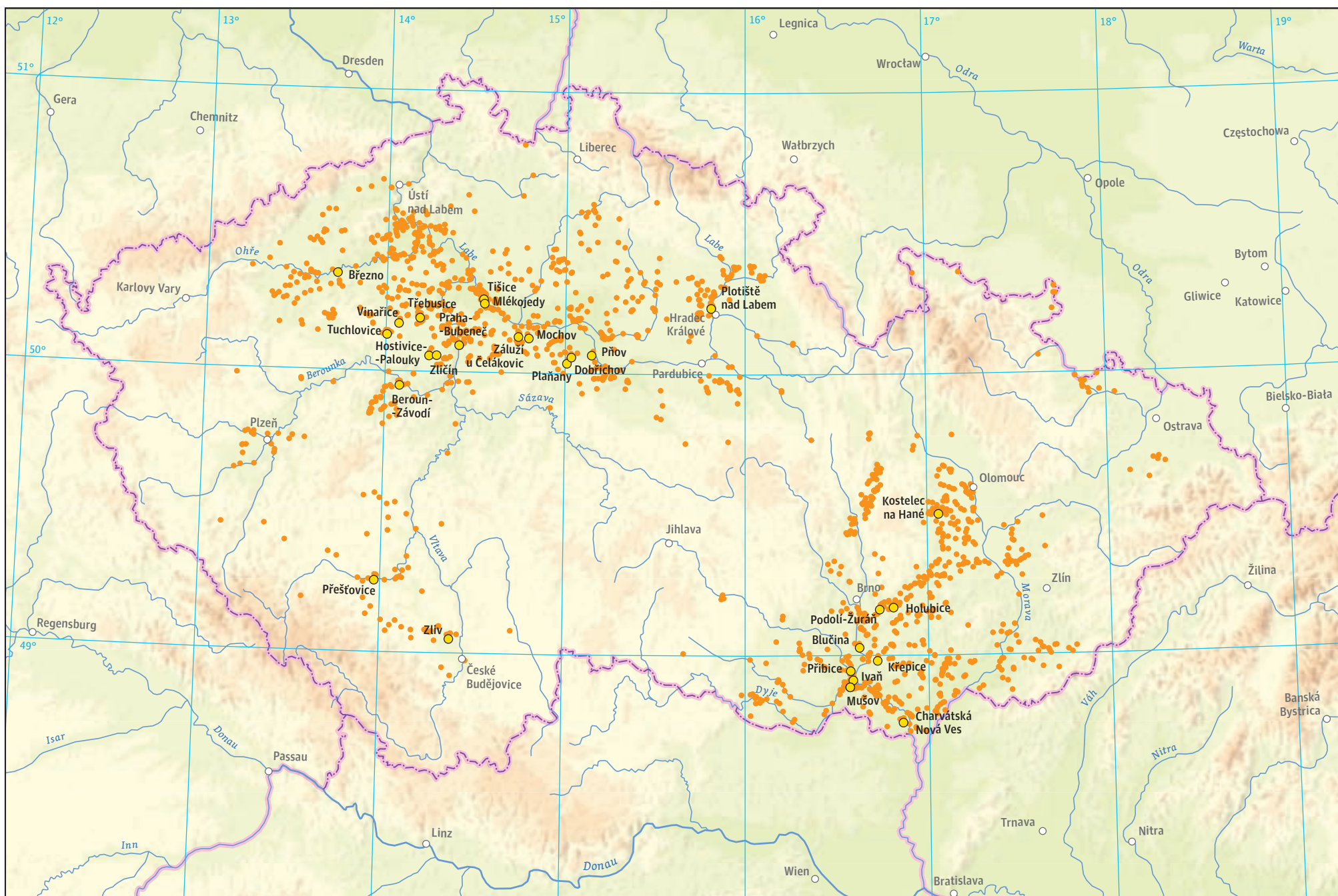
I.7-2. Uskupení několika druhů staveb a objektů na sídlišti v Turnově - Maškových zahradách (okr. Semily). Venkovská usedlost (dvorec) z mladší doby římské (druhá polovina 3. století) prozkoumaná v roce 2000

- významná archeologická lokalita
- archeologická lokalita

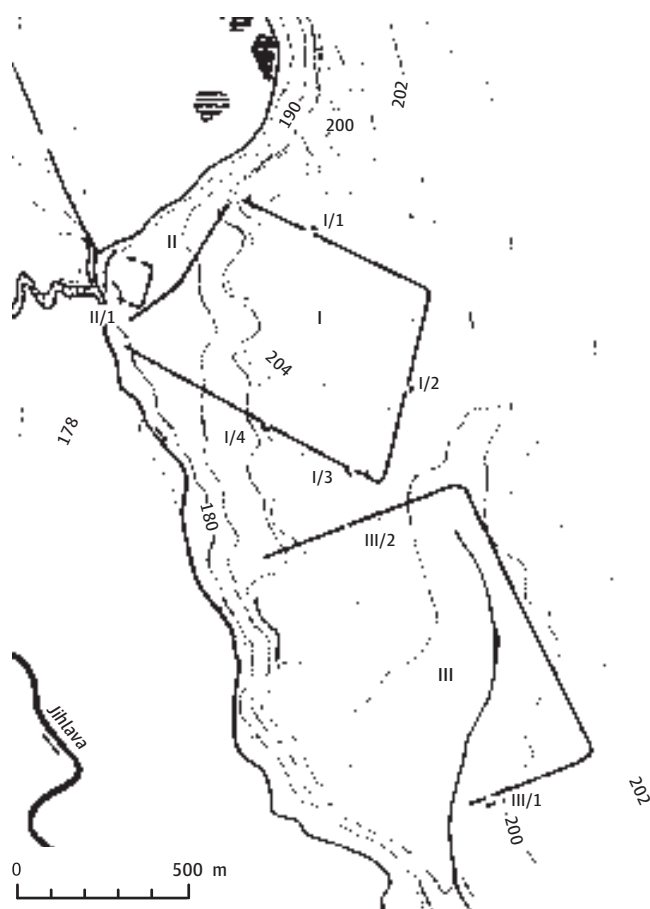
(data: Státní archeologický seznam - Národní památkový ústav)

0 100 km

I.7 OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ V DOBĚ ŘÍMSKÉ A STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ (0-550)

I, II, III - tábor Přebice I, Přebice II, Přebice III
I/1, I/2, I/3, I/4 - vstupy do táborů (I/1 - vstup/brána č. 1 do tábora I)

I.7-3. Dočasné (pochodové) tábory římských vojenských jednotek odhalené při leteckém průzkumu poblíž Přebice (okr. Brno-venkov). Jsou typické svými zaoblenými nárožími a krátkými příkopy představenými před vstupy do těchto objektů

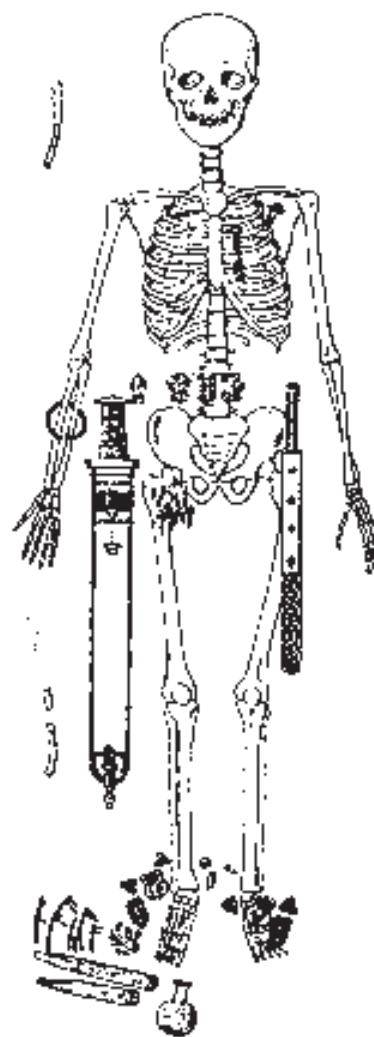
jako o Markomanech. Ti na další čtyři století zalidnili českou kotlinu a stali se významným činitelem středoevropského prostoru v oblasti vzájemných kontaktů mezi barbarskými kmeny Germánů a římskou říší. Moravu v době římské opanovali Kvádové, spolu s Markomany další kmen západogermánského kmenového svazu Svěbů.

Středem zájmu římského impéria se české země staly poprvé na přelomu letopočtu, kdy zde Markomani pod vedením knížete Marobuda založili barbarskou říši, která vážně ohrožovala zájmy říše. Podruhé se tak stalo v poslední třetině 2. století za vlády císaře Marka Aurelia. Tehdy v době tzv. markomanských válek na Moravu opakovaně postupovaly římské vojenské sbory ve snaze předejít útokům Markomanů a dalších kmenů (Kvádů, Sarmatů) za římskou hranici.

I.7-4. Část výbavy knížecí hrobky prozkoumané roku 1988 u Mušova (okr. Břeclav)

Po určitou dobu Římané usilovali o vytvoření nové provincie Markomanie. Obě tyto události zanechaly výrazné stopy v archeologickém svědectví. Jedná se o některá středočeská pohřebiště (především Dobřichov na Kolínsku a Třebusice na Kladensku) s žárovými pohřby vybavenými množstvím zbraní a zejména soubory římsko-provinciálního zboží z bronzu a drahých kovů (bronzové nádoby a kuchyňské soupravy, zlaté a stříbrné ozdoby a šperky, vysoce kvalitní keramika aj.). Jejich stáří svědčí o uložení v době Marobudovy říše a zejména dobřichovské pohřebiště je přímo spojováno s prostředím Marobudovy vojenské družiny. Na jižní Moravě zanechaly markomanské války svědectví v podobě míst spojených s pobytem římských vojenských posádek - římské vojenské základny u Mušova, zkoumané od meziválečného období prakticky do současnosti, a souboru dočasných (polních, pochodových) táborů římských vojenských sborů, jichž bylo v posledním desetiletí 20. století díky leteckému průzkumu objeveno asi dvacet.

I.7-5. Kostra asi čtyřicetiletého muže s bohatou výbavou, odkrytá v roce 1953 v Blučině u Brna. Představitel společnosti elity některého z germánských kmenů (snad Herulů) byly do hrobu vloženy mimo jiné dva meče (jeden velký dvojsečný s rukojetí potaženou zlatou fólií a zakončenou stříbrnou hlavicí, druhý menší jednobřítý), kostěné obložení reflexního luku, železné šípky, skleněné nádoby a náramek z ryzího zlata o hmotnosti téměř 0,25 kg. Druhá polovina 5. století

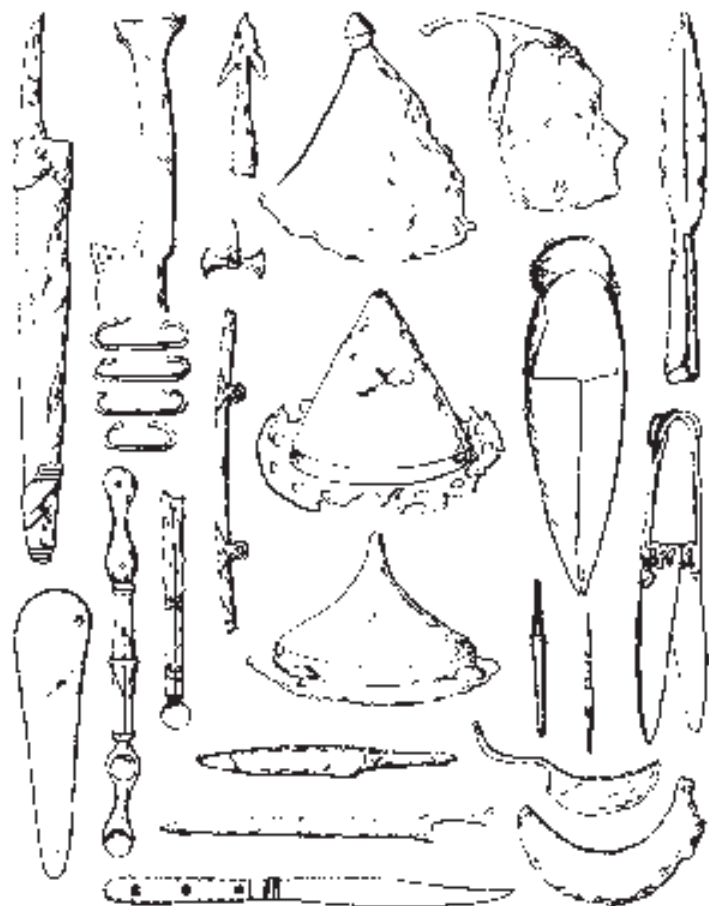
Území dnešní České republiky bylo v 1.-4. století součástí Evropy, osídlené převážně germánským etnikem, ale také dalšími kmeny (např. Sarmaty a Dáky). V dílech řeckých a římských autorů - Klaudia Ptolemaia, Tacita, Velleia Patercula - bývá toto teritorium označováno jako Svobodná či Velká Germánie, obecně pak jako barbarikum, tedy území osídlené barbarskými kmeny za severní hranicí římské říše. Tento prostor byl na jihu ohraničen tokem Dunaje (Danubius), na západě Rýnem (Rhenus), na východě Vislou (Vistula) a na severu Severním mořem (Mare germanicum). Od římského světa jej dělila opevněná hraniční linie, tzv. Limes romanus. Protože historie českých zemí v první polovině 1. tisíciletí je souběžná s historií římského císařství, které mělo nemalý podíl na dění ve střední Evropě, a protože množství informací o životě obyvatel za hranicemi impéria je známo z podání římských historiků, je toto období označováno jako doba

I.7-6. Jedna ze tří dřevem obložených studní situovaných na okraji sídliště z mladší fáze doby stěhování národů v Praze-Hostivicích. Jejich výdřeva pochází ze stromů kácených postupně po dobu 26 let. Objekty byly prozkoumány v roce 2002

římská. Evropský prostor tohoto období byl rozdělen na dva politicky, ideově a kulturně rozdílné světy: sever a východ tvořilo barbarikum, jih a západ říše římská. Oba světy se však setkávaly formou dynamicky se rozvíjejících politických, kulturních a zejména obchodních vztahů a válečných střetnutí. Většina těchto kontaktů se odehrávala na římském limitu, ale dary a zboží produkované v římských provinciích se objevily až v nejvzdálenějších končinách Germánie (Jutský poloostrov). Římská autorita díky svým cestám do barbarika popsala zvyky, zemědělství, obchodní aktivity, způsoby vedení boje a náboženské představy Germánů. Pojmenovány tehdy byly také hlavní geografické dominanty - řeky (viz výše), pohoří (Gabréta, Askiburgion,

1.7 - 7. Kovové předměty z hrobů starší doby římské v Čechách (zbraně: jednobřitý meč, kopí, kování pochvy, štítové puklice, sekáče, nože, ovčácké nůžky, ostruha)

1.7 - 8. Stříbrná spona s očky z pohřebiště v Dobřichově (okr. Kolín) z počátku 1. století

Sudeta Ore) a některá sídla (Marobuduum) v prostoru severně od Dunaje – nepochybně také v prostoru českých zemí.

Kulturu doby římské na území České republiky přibližují archeologické prameny z povrchových průzkumů a četných výzkumů jak pohřebišť, tak především obytných areálů (vesnic). K nejlépe prozkoumaným regionům patří povodí Bíliny v severozápadních Čechách, povodí dolní Cidliny a Říčansko ve středních Čechách, na Moravě okolí dnes již zaniklého Mušova pod Pálavou. Z těchto regionů je známo několik stovek lokalit s výskytem obytných komponent (např. Mlékojedy, Mušov – Na Pískách, Blučina, Vlčnov – Dolní Němčí). Byly na nich objeveny desítky až stovky objektů. Většinou jde o zahluobené objekty (polozemnice), interpretované i přes absenci otopných zařízení jako obydlí. Mnohem méně jsou známé nadzemní kulové konstrukce, které sloužily spíše jako stáje a stodoly. Osady neměly pravidelně rozvrženou zástavbu, zdá se, že je tvořil shluk 5-10 obytných jednotek a přilehlých hospodářských objektů; jen ojediněle je známo dvorcové uspořádání (např. Turnov – Maškovy zahrady, 3. století).

U Germánů výrazně převažoval žárový pohřební ritus nad kostrovým. Z doby římské jsou známy jak menší hřbitovy, tak rozsáhlé nekropole čítající stovky pohřbů (nejvíce, téměř 1 400, jich bylo odkryto v Plotištích nad Labem). Spálené ostatky byly nejčastěji ukládány do nádoby (popelnice), méně často do jámy vyhloubené do země. Kostrový ritus nabýval postupně převahy od konce doby římské a v době stěhování národů (konec 4. až polovina 6. století) zcela převážil.

Doba stěhování národů byla ve znamení rozsáhlých pohybů vojenských družin a přesunů větších kmenů. Pohyb směrem do nitra římské říše zahájily tyto skupiny barbarů v období markomanských válek, hlavní impuls k trvalému tlaku na říši je spojován s expanzí Hunů, kteří roku 375 překročili Don a dominovým efektem uvedli do pohybu další kmeny. Tato skutečnost nakonec vedla jednak k opakovanému dobytí Říma a konečnému pádu impéria, jednak ke vzniku tzv. barbarských říší na

1.7 - 9. Zlomky slonovinové skříňky na ukládání šperků (tzv. pyxidy) s reliéfy postav. Práce vyrobená na Předním východě byla v 6. století uložena do hrobky umístěné pod mohylou na vrchu Žuráň východně od Brna, z něhož v prosinci roku 1805 řídil císař Napoleon bitvu u Slavkova

územích bývalých římských provincií. V prostoru českých zemí se pravděpodobně nejdéle zdržel kmen Langobardů při své pouti z dolního Polabí do Podunají. Zůstaly po něm většinou menší kostrová pohřebišť s často bohatě vybavenými hroby. S jejich přítomností je také spojována stavba mohyly Žuráň na katastru obce Podolí u Brna, z jejíž dvou vykradených hrobek pochází několik pozoruhodných slonovinových součástí toaletní skříňky a zlaté, skleněné a keramické fragmenty dalších předmětů. Další z barbarských velmožů s bohatým inventářem jak východního (nomádského), tak západního původu, který tento pohřeb datuje do druhé poloviny 5. století, byl objeven před půl stoletím na jižní Moravě, na lokalitě Cézavy u Blučiny.

Státní archeologický seznam, Národní památkový ústav; Archeologická databáze Čech, Archeologický ústav AV ČR; Tejral, J.: *Morava na sklonku antiky*. Praha 1982; Droberjar, E.: *Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě*. Praha 2002; Droberjar, E.: *Věk barbarů. České země a stěhování národů z pohledu archeologie*. Praha 2005; Bednaříková, J. – Homola, A. – Měřinský, Z.: *Stěhování národů a východ Evropy. Byzanc, Slované, Arabové*. Praha 2006; Droberjar, E. – Lutovský, M.: *Archeologie barbarů 2005. Sborník příspěvků z I. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časně slovanské osídlení“*, Kounice, 20.-22. září 2005. Praha 2006; Salač, V. (ed.): *Archeologie pravěkých Čech. 8. Doba římská a stěhování národů*. Praha 2008; Droberjar, E. – Komoróczy, B. – Vachútová, D.: *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů*. Brno 2008; Salač, V. – Bemann, J. (eds.): *Mitteluropa zur Zeit Marbods*. Praha 2009.

1.7 - 10. Plán nejrozsáhlejšího pohřebiště z doby římské v České republice (Plotiště n. Labem, okr. Hradec Králové). Je datováno do 4. století a výzkum zde odhalil téměř 1 400 žárových pohřbů většinou uložených do popelnice (pouze v malém počtu případů do jamky vyhloubené do země), jeden birituální a dva kostrové hroby. Pohřebiště, které nebylo kompletně prozkoumané, bylo obklopeno vnějším a vnitřním ohrazením (příkop, palisáda). Nekropole sloužila svému účelu od druhé poloviny 2. do 5. století

I.8 POČÁTKY SLOVANSKÉHO OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ (550-800)

Raný středověk představuje významnou část evropské historie, protože právě v tomto období byly položeny základy novodobé Evropy. Na jeho počátku byly dokončeny přesuny etnických skupin, konkrétně střední a jihovýchodní část evropského kontinentu doznala v tomto směru výraznou proměnu. V souvislosti s přesuny menších (válečné družiny) i větších (kmene) skupin slovanské populace a s jejich usazením na řídké osídlených či násilně získaných územích byl definitivně dotvořen

I.8-2. Hliněná lící pánvička dokládá pyrotechnologickou práci s kovy na časně slovanském sídlišti v Roztokách u Prahy

I.8-1. Zlomky zdobených keramických nádob z polozemnic v Roztokách u Prahy

etnický obraz Starého světa. Poprvé od zániku římského impéria byla v tomto období nastolena a realizována myšlenka obnovy císařského majestátu a evropské nadnárodní říše, jejímž svorníkem měl být křesťanský univerzalizmus. Vládnoucí složky společnosti obratně využívaly křesťanskou víru na cestě vedoucí k dobývání pohanských teritorií, sjednocování území a zakládání raných států.

Osídlení českých zemí slovanským etnikem nebylo jednorázovým aktem. Byl to proces zahájený v době stěhování národů: dosavadní výzkumy ukazují, že se k nám Slované šířili v několika – pravděpodobně ve dvou – vlnách (první třetina 6., resp. přelom 6. a 7. století). První vlna přišla na Moravu z oblasti

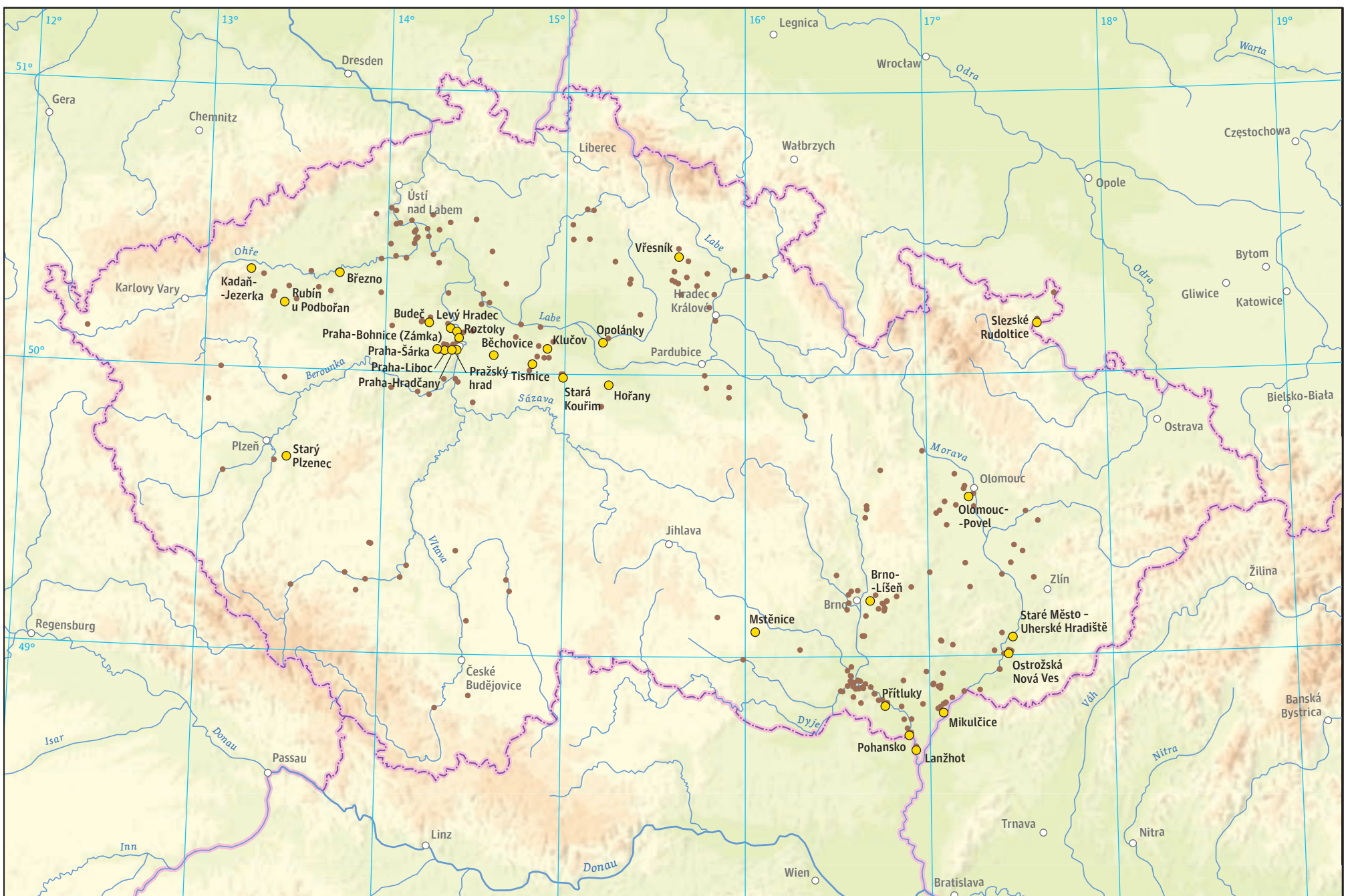
● významná archeologická lokalita

• archeologická lokalita

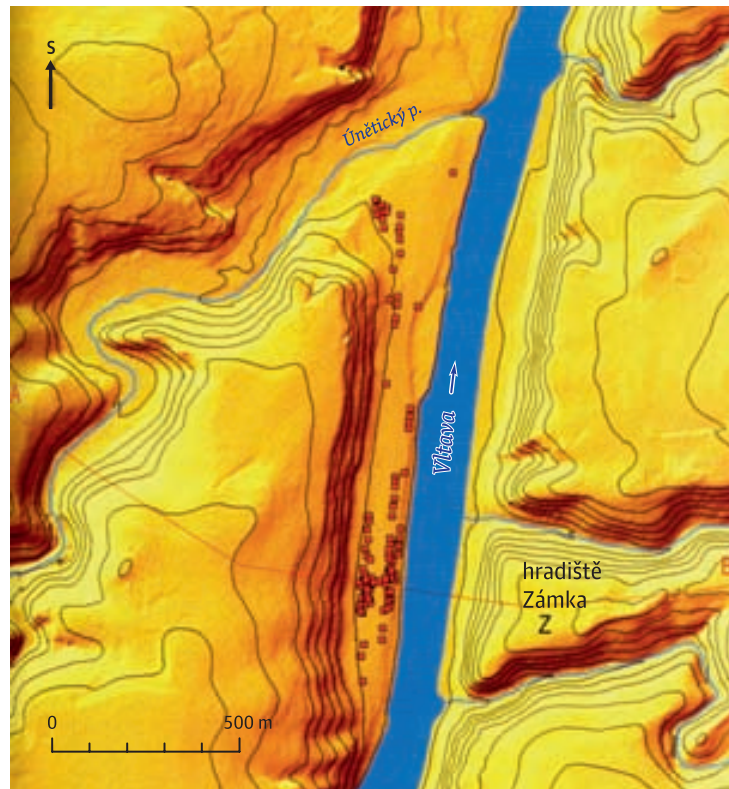
(data: Státní archeologický seznam - Národní památkový ústav)

0 100 km

I.8 POČÁTKY SLOVANSKÉHO OSÍDLENÍ ČESKÝCH ZEMÍ (550-800)

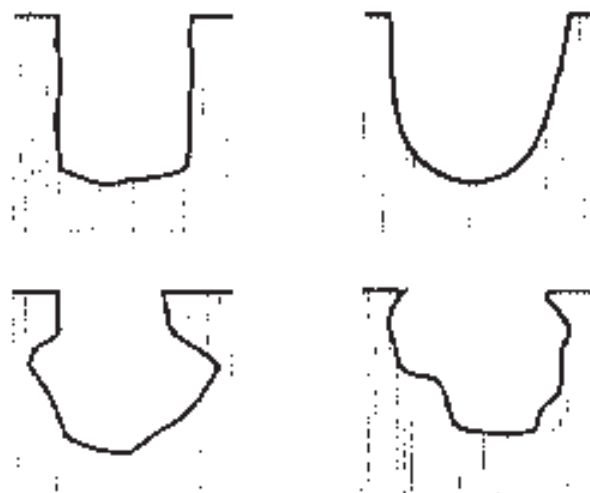

I.8-3. Model terénu na místě rozsáhlého nakupení časné slovanských obytných jednotek – polozemnic – v Roztokách (okr. Praha-západ). Lokalita z časné slovanského období byla archeologicky zkoumána v letech 1980–1989 (v nedávné době zde předstihový výzkum pokračoval). Jednotlivé chaty jsou značeny červenými čtverci

jihozápadního Slovenska (Uherskohradištsko) a ze západní Ukrajiny podél severního oblouku Karpat do Moravské brány, odtud pokračovala po obou stranách Českomoravské vrchoviny (převážně po trase pozdější tzv. Trstenické stezky) do Hornomoravského úvalu a do Čech, resp. do Polabské nížiny. V archeologické náplni této první sídelní vlny se objevilo několik prvků výrazně odlišných od těch, které charakterizovaly předchozí populace germánského původu. Byl to především způsob pohřbívání (žárové popelnicové hroby s minimální výbavou na rozdíl od často bohatě vybavených kostrových hrobů germánských válečníků), hmotná kultura (prostá nezdobená keramika tzv. pražského typu) a způsob bydlení (zahlobené chaty s kamennou pecí v rohu). Slované zaujali oblasti s optimálními přírodními podmínkami, tedy nížiny do 300 metrů n. m. s nejúrodnějšími půdami, nejteplejším klimatem a nejnižšími srážkami (do 600 mm/rok).

Druhá vlna, která směřovala od jihu (z Podunají), pravděpodobně souvisela s pohyby v Karpatské kotlině. V roce 568 dorazili do Karpatské kotliny Avari, což přimělo zde usídlené Langobardy, aby se přesunuli do severní Itálie, a tyto změny uvedly zřejmě do pohybu také zdejší slovanskou populaci. S tímto mladším sídelním horizontem druhé slovanské vlny se pojí rozšíření oikumeny (osídleného území), nástup vyspělejší keramiky tzv. podunajského typu (je již dotáčena na pomalu rotujícím hrncířském kruhu) a zřejmě i změny v hospodářství. Podle jazykových rozborů odešla před příchodem Slovanů do naší země nejen germánská vládnoucí složka, ale i většina venkovské populace. Odhaduje se, že poté, kdy měli zemi na počátku 6. století opustit Markomani, uchovalo sídelní kontinuitu jen asi 5 000–10 000 příslušníků domácí populace, zatímco počet nově příchodících Slovanů byl mnohonásobně (desetkrát?) větší. Evidentně došlo ke kontaktu domácích obyvatel a nově příchodících, jak to dokládají Slované přejaté místní názvy – především hor a řek, většinou dokonce předgermánského („staroevropského“) původu.

Poté, co bylo v časné slovanském období (polovina 6. – polovina 7. století) dokončeno osídlování českých zemí slovanským etnikem a došlo k zahuštění sídelní sítě v klasické zóně nížin, vstou-

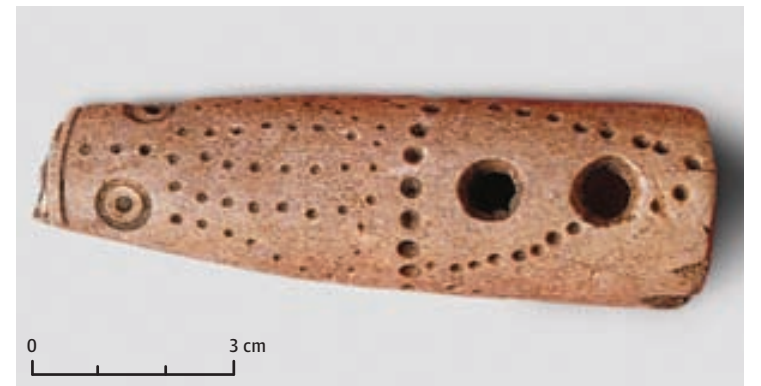
I.8-4. Březno u Loun: profily zásobních jam na obilí, tzv. obilnic, z časné slovanské osady

pily české země do období, jehož tradiční označení (v archeologické terminologii) – starší doba hradištní (polovina 7.–8. století) naznačuje zakládání hrázených míst. Tyto areály se staly výraznými dominantami tehdejší krajiny, především však reprezentovaly živá centra raně středověké společnosti, v nichž se postupně koncentrovala celá řada funkcí. Zpočátku byly hlavním důvodem pro jejich budování pravděpodobně potřeby defenzivní (hradiště jako útočiště při ohrožení obyvatel žijících v nechráněných venkovských osadách). Vznik hradišť bývá spojován s desintegračními procesy původně jednotného slovanského etnika, k němuž došlo po trvalém usazení Slovanů v nových oblastech. Hradiště se stávala ústředními body menších teritoriálních celků, většinou vymezených přirozenými (geomorfologickými, hydrologickými) hranicemi. Ohrazená sídla bývala budována ve strategické poloze. Nejčastěji jsou umístěna na ostrožnách (jazykovitě tvarovaných výběžcích terénu většinou na soutoku řek a potoků), kde strmé boční svahy zajišťují přirozenou ochranu takové polohy a kde zbývá oddělit hradiště hradbou a příkopem v prostoru šíje, jediném lehce přístupném místě tohoto terénního útvaru. Kromě ostrožen se hradiště nacházejí také na vrcholcích výrazných kopců či skalních bloků nebo v blatných polohách, kde jsou chráněna více či méně trvale podmáčeným terénem v nivách meandrujících řek.

Později, přibližně od 9. století, sloužila tato místa jako centra vzrůstající moci místních vládců (duces z dobových písemných zpráv), kteří odtud řídili správu jimi ovládaného území. Vedle plnění této administrativní role se hradiště postupně stala politickými, hospodářskými, ideologickými a kulturními centry své doby. Tyto úkoly plnila především během státo-

I.8-5. Kamenná pec v nároží jednoho ze zahlobených obydlí (tzv. polozemnic) v Roztokách. Dobře patrné jsou keramické nádoby umístěné po obou stranách pece

I.8-6. Roztoky: zdobená kostěná píšťalka

tvorného procesu, uvedeného do pohybu v 10. století za Boleslava I. a Boleslava II. a k vrcholu dovedeného v 11. věku za vlády Břetislava I. vytvořením tzv. hradské soustavy.

TISMICE A PŘISTOUPIM: NEJSTARŠÍ RANĚ STŘEDOVĚKÁ HRADIŠTĚ VE SVĚTLE LETECKÉHO A GEOFYZIKÁLNÍHO PRŮZKUMU

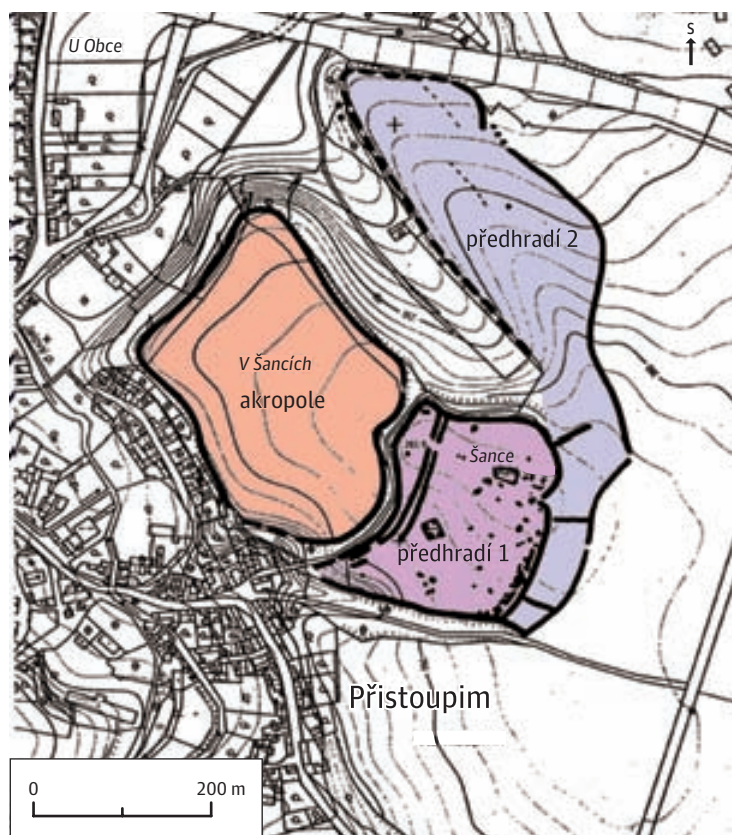
Nebereme-li v úvahu strategické polohy, které mohly být dočasně ohrazeny lehkou dřevěnou palisádou již před polovinou 7. století (dokladem toho budiž známé opevnění Vogastisburg, o kterém se v souvislosti se Sámovou říší píše v kronice tak řečeného Fredegara), jsou nejstarší raně středověká (slovanská) hradiště u nás datována archeologicky do začátku 8. věku. Významnou skupinu těchto nejstarších českých hradišť tvoří čtyři středočeské objekty – Tismice, Přistoupim, Klučov, Doubravčice – rozmístěné na Českomoravsku. V šedesátých letech minulého století byl zahájen jejich výzkum formou odkryvů, jednak rozsáhlých (Doubravčice, Klučov), jednak zchráněných a zjišťovacích (Tismice, Přistoupim), a také prostřednictvím povrchové prospekce (průběžně na všech). V posledních dvou desetiletích byly terénní výzkumy těchto lokalit obohaceny o nedestruktivní postupy, zejména o dálkový (letecký) průzkum a geofyzikální měření.

Na severním konci návrší nad obcí Tismice byla již v zahajovací roční době trvajících programu leteckého průzkumu, spuštěného Archeologickým ústavem Akademie věd České republiky v Praze roku 1992, rozpoznána trojice obloukovitě vedených linií, členících geomorfologicky exponovanou ostrožnou polohu o ploše asi 6 hektarů na tři části. Linie se projeví díky odlišnému zbarvení a výšce obilí, rostoucího nad jejich druhotnou výplní. S jistotou je můžeme označit za projevy zasypaných příkopů. Při hodnocení tohoto objevu lze uvažovat o tom, že buď bylo tismické hradiště rozprostřeno pouze na této relativně malé ploše a bylo trojdílné (tzv. akropole, vnitřní a vnější předhradí), anebo že se jednalo jen o zhruba čtvrtinovou plochu celého hradiště – snad třemi příkopy chráněnou akropoli. Znovu – a ještě zřetelněji – se trojice linií objevila formou vegetačních příznaků v létě roku 2011. Jak to dokumentuje letecká fotografie, kromě nich se tehdy vyrýsovaly další

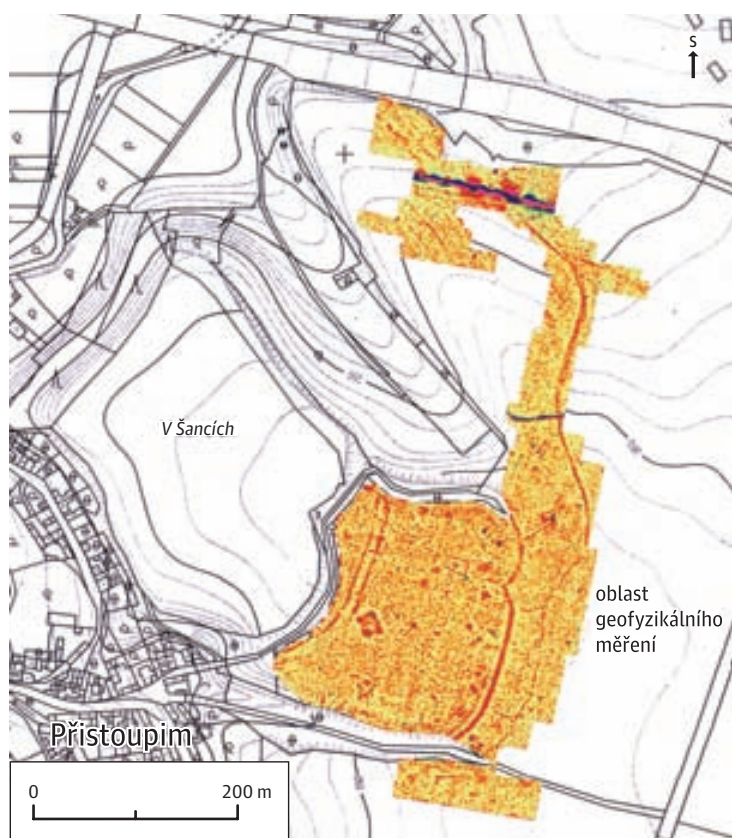
I.8 - 8. Tismice (okr. Kolín). Vegetační příznaky nad zaplněnými příkopy (ukazují na ně šipky) objevené pomocí letecko-archeologického průzkumu na počátku devadesátých let minulého století. Tato fotografie byla pořízena v červenci 2011, kdy se díky výrazně suchému počasí projevil vegetační příznaky ještě zřetelněji než před dvaceti lety

linie, jejichž mapování a interpretace je předmětem současného hodnocení výsledků leteckého průzkumu posledních dvou let.

Naproti tomu rozsáhle koncipovaný archeogeofyzikální projekt, který byl koncem devadesátých let 20. století zaměřen na zkoumání nejbližšího zázemí vybraných pravěkých a raně středověkých ohrazených areálů, přinesl mimo jiné významné doklady o hradišti Přistoupim, jehož počátky jsou datovány do konce starší doby hradištní, resp. do konce 8. století. Měření plochy, která sousedí s dosud místy velmi dobře zachovaným příkopem tohoto hradiště na jeho východní straně, byly identifikovány stopy opevnění ohrazujícího areál předhradí, jehož možná existenci naznačoval již plánek hradiště publikovaný před sto padesáti lety. Další linie opevnění ohrazující přilehlé území severního sousedství hradiště prokázané magnetometrickým průzkumem ukazují na to, že hradiště bylo plošně mnohem rozsáhlejší, než se donedávna tušilo.

Oba uvedené příklady ilustrují velký potenciál nedestruktivních (neinvazivních) metod terénního archeologického výzkumu, které bezkontaktním způsobem přinášejí informace zásadního významu o rozmístění, počtu a kvalitě pozůstatků minulých sídelních aktivit ukrytých pod zemským povrchem.

I.8 - 7. Přistoupim (okr. Kolín), plán hradiště včetně linií opevnění zjištěných v nedávné době prostřednictvím geofyzikálního měření v sousedství tohoto objektu

Státní archeologický seznam, Národní památkový ústav; Archeologická databáze Čech, Archeologický ústav AV ČR; Gojda, M.: *The Ancient Slavs. Settlement and Society. Rhe Rhind lectures 1989-90.* Edinburgh 1991; Bubeník, J.: *Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století.* (Katalog nálezů). Praha 1997; Pleinerová, I.: *Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny.* Praha - Louny 2000; Měřinský, Z.: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu. I.* Praha 2002; Kuna, M. - Profantová, N. a kol.: *Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách.* Praha 2005; Beranová, M. - Lutosvský, M.: *Slované v Čechách. Archeologie 6.-12. století.* Praha 2009.

I.8 - 9. Fragmentsy zdobených nádob ze starší doby hradištní

